

T.C. SANAYİ VE
TEKNOLOJİ BAKANLIĞI

MİLLİ
TEKNOLOJİ
HAMLESİ

DOĞU EKSPRESİ'NİN KARS İLİ EKONOMİSİNE KATKISI ARAŞTIRMA RAPORU

2023

serka.gov.tr

T.C. SANAYİ VE
TEKNOLOJİ BAKANLIĞI

#*milli*
TEKNOLOJİ
HAMLESİ

DOĞU EKSPRESİ'NİN KARS İLİ EKONOMİSİNE KATKISI ARAŞTIRMA RAPORU

2023

T.C. Serhat Kalkınma Ajansı

Ortakapı Mahallesi, Atatürk Caddesi No: 69
Merkez / KARS / **TÜRKİYE**

Tel : +90 474 212 52 00

Faks : +90 474 212 52 04

E-Posta : info@serka.gov.tr

İnternet Sitesi : www.serka.gov.tr

DOĞU EKSPRESİ'NİN KARS İLİ EKONOMİSİNE KATKISI ARAŞTIRMA RAPORU

ISBN : 978-605-70780-5-6

Sayfa Sayısı : 86

Yayına Hazırlayanlar:

Ahmet Berke DEMİRAL - *Uzman, Sonuç Odaklı Program Yönetim Birimi*

Ensar BEKTAŞ - *Uzman, Kars Yatırım Destek Ofisi*

Fotoğraflar:

M. Mukadder YARDIMCIEL - *Serhat Kalkınma Ajansı*

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD)

Yayın Sahibi

T.C. Serhat Kalkınma Ajansı

Grafik Tasarım ve Baskıya Hazırlık

Artı5 Medya Tanıtım

arti5medya.com

Sanat Yönetmeni

Muhammed Furkan SUNGUR

Yayının kısmen ya da tamamen yayınlanması ve çoğaltılması fikri mülkiyet hukukuna tabidir. Kaynak gösterilmek kaydı ile T.C. Serhat Kalkınma Ajansı yayınları üçüncü kişilerce kullanılabilir.

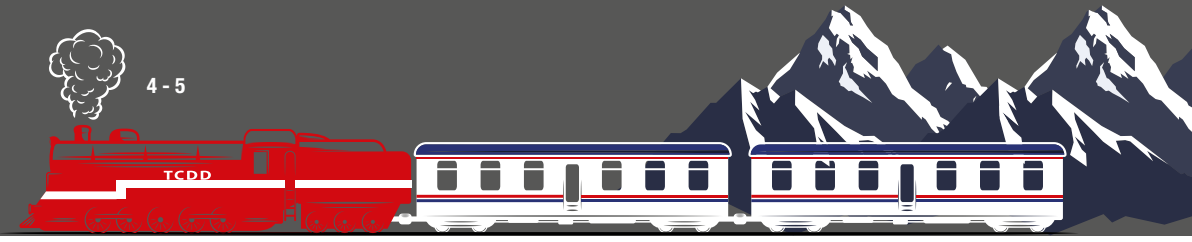

T.C. SANAYİ VE
TEKNOLOJİ BAKANLIĞI

DOĞU EKSPRESİ'NİN KARS İLİ EKONOMİSİNE KATKISI ARAŞTIRMA RAPORU

Yönetici Özeti

Turizm sektörü doğrudan ve dolaylı yollarla etki ettiği birçok sektörle birlikte ülkelerin kalkınmasında ve büyümesinde önemli bir yere sahip olup ekonomik hareketliliğin en önemli unsurları arasındadır. Özellikle 21. yüzyılda turizm sektörü hızla büyümüş ve ekonomik faaliyetler arasında üst sıralara yükselerek önemini daha da artırmıştır. Günümüzde turizm endüstrisi yarattığı istihdam ve sağladığı gelir ile bacasız fabrika olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra turizm hem gelişmiş ülkelerde hem de gelişmekte olan ülkelerde sürdürülebilir ekonomik kalkınmanın ve büyümenin sağlanmasında önemli rol oynamaktadır. Özellikle turizm sektöründe küresel ve ulusal ölçekte rekabetin hızla artması ile insanların seyahat tercihleri ve alışkanlıkları da önemli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler sonucu ortaya çıkan ve literatürde demiryolu turizmi (railway tourism) olarak da nitelendirilen tren turizmi son yıllarda Türkiye'de yaygınlaşmaya başlamıştır.

Türkiye'nin başkenti Ankara ile Kars arasında faaliyet gösteren ve turistik amaçlı kullanılmaya başlayan Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi, çevresindeki birbirinden güzel manzaraları, zenginlikleri ile farklılaşmış kültürleri, tarihi ve doğal varlıkları yolcularına sunmaktadır. Son yıllarda sosyal medya kanallarının da etkisiyle trend haline gelerek büyük ilgi gören tren hattının son varış noktası Doğu Anadolu Bölgesi'nin kuzeydoğusunda bulunan Kars ilidir. Kars; kadim tarihinin yanı sıra önemli ticaret yollarına sahip önemli bir turizm kentidir. Bu nedenle turizm faaliyetleri için cazibe oluşturabilecek birçok unsura sahiptir. Bu bağlamda Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi'ne yönelik talep artışı ile yeni girişimler, yatırımlar ve turistik ürünler ortaya çıkmış Kars ilinin kalkınmasında rol oynamaya başlamıştır.

TRA2 Bölgesi (Ağrı, Ardahan, Iğdır ve Kars) illerinde faaliyetlerini sürdüren Serhat Kalkınma Ajansı, Bölge'nin ekonomik ve sosyal gelişiminin sağlanmasına ve rekabet gücünün artırılmasına yönelik stratejilerin geliştirilmesinde ve uygulanmasında faaliyetler yürütmektedir. Kalkınma Ajansları önemli sektörlerde üretim ve/veya istihdam kapasitesi oluşturması, katma değeri artırması ve sektörlerin gelişimine yönelik kurumsal yapıları tesis etmesi amacıyla 2018 yılında Sonuç Odaklı Program (SOP) sistemine geçilmiştir. Bu kapsamda Turizm Destinasyonlarının Geliştirilmesi ve Markalaşması Sonuç Odaklı Programı; TRA2 Bölgesi turizm sektöründeki sorunların tespiti ve çözümü, turizm faaliyetlerinin çeşitlendirilmesi ile turizm gelirlerinin artırılması amacıyla uygulanmaktadır. SOP kapsamında yürütülen bu araştırma raporu ile son yıllarda popüler hale gelen Doğu Ekspresi ve ülkemizdeki ilk turizm treni örneği olan Turistik Doğu Ekspresi yolcularının yapmış oldukları harcamaların ve artan taleple birlikte yapılan yatırımların Kars ekonomisine katkısı tespit edilmeye çalışılmıştır.

Rapor üç bölümden oluşmakta olup ilk bölümde turizm sektörünün Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri, Kars ilinin turizm özellikleri, değerleri ve istatistikleri hakkında bilgiler verilerek mevcut durum açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde ise dünyada ve Türkiye'de demiryolu tren turizmine ilişkin bilgilerin yanı sıra Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi'nin tarihi gelişimi, önemi ve özelliklerinden bahsedilmiştir. Raporun son bölümünü oluşturan araştırma kısmında ise; Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi yolcularına uygulanan anket çalışması ile turistlerin profilleri, harcama türleri ve yapılan harcamaların Kars ekonomisine katkıları incelenmiştir. Ayrıca Kars ilinde doğrudan turizm faaliyetleri ile ilişkili konaklama, yiyecek-içecek, yöresel gıda ve hediyelik eşya işletmelerinin yöneticileri ile yarı yapılandırılmış görüşmeler yapılarak çalışmanın amacına uygun olarak analiz edilmiştir.

Çalışmanın sonuçları doğrultusunda, Doğu Ekspresi'nin Kars ilinin ekonomik kalkınmasında ve toplumsal refahının artmasında alternatif gelir kaynağı oluşturduğu ve yeni yatırımların önünü açan bir etkiye sahip olduğu görülmüştür. Bunun yanı sıra tren turizminin sadece Kars ili özelinde değil aynı zamanda bölgesel kalkınma kapsamında Bölge illeri açısından çarpan etkilerinin olduğu da değerlendirilmektedir.

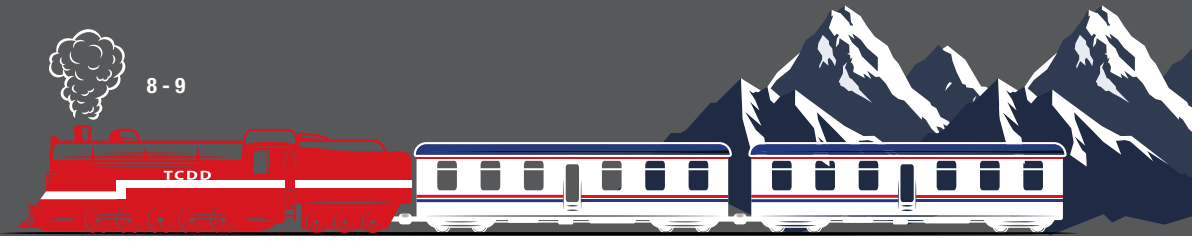

İçindekiler

1. TÜRKİYE TURİZM YAPISI	10
2. TURİZMİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ	14
3. KARS EKONOMİSİNDE TURİZMİN YERİ	18
3.1. Kars İl Turizminin Özellikleri ve Değerleri	21
3.1.1. Sarıkamış Kayak Merkezi	22
3.1.2. Ani Ören Yeri	25
3.1.3. Çıldır Gölü	26
3.1.4. Susuz Şelalesi	28
3.1.5. Kuyucuk Gölü Ramsar Alanı.....	30
3.1.6. Âşıklık Geleneği	32
3.1.7. Kars Kalesi ve Çevresinde Yer Alan Tarihi Yapılar	35
3.1.8. Kars Şehir Merkezindeki Baltık Mimari Eserleri	36
3.1.9. Kars Yöresel Ürünleri.....	41
3.2. Kars Turizm İstatistikleri	42
3.2.1. Tesis Sayısı	42
3.2.2. Oda ve Yatak Kapasitesi	43
3.2.3. Yıllara Göre Ziyaretçi Sayısı.....	44
3.2.4. Yıllara Göre Geceleme Sayıları ve Ortalama Kalış Süresi	45
3.2.5. Yıllara Göre Tesislerin Doluluk Oranları	47
3.2.6. Turizm Sektöründe İşletme ve İstihdam Sayıları	48
3.2.7. Kamu Turizm Yatırımları.....	49
4. TREN TURİZMİ	50
4.1. Dünya’da Tren Turizmi.....	52
4.2. Türkiye’de Tren Turizmi	54
4.2.1. Doğu Ekspresi’nin Tarihi ve Gelişimi	56
4.2.2. Turistik Doğu Ekspresi	57
5. DOĞU EKSPRESİ’NİN KARS İLİ EKONOMİSİNE KATKISI: SAHA ARAŞTIRMASI VE ANALİZİ	60
5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi.....	62
5.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları	62
5.3. Araştırmanın Değişkenleri	63
5.4. Araştırmanın Yöntemi ve Örneklemi	63
5.5. Araştırmanın Bulguları.....	64
5.5.1. Turistlere İlişkin Bulgular	64
5.5.2. İşletmelere İlişkin Bulgular.....	75
SONUÇ VE ÖNERİLER	83
KAYNAKÇA	84

Tablolar Listesi

Tablo 1. Türkiye Turizm İstatistikleri, 2015–2022	16
Tablo 2. Kars İlinde Ana Sektörlere Göre GSYİH (Bin TL)Tablo 2: Ana Sektörlere Göre GSYİH (Bin TL)	20
Tablo 3. Kars İlinde Öne Çıkan Turizm Destinasyonları	39
Tablo 4. Kars İlinde Coğrafi İşaret Tescili Alan Yöresel Ürünler İlinde Alan	41
Tablo 5. Bakanlık ve Belediye Belgeli Toplam Konaklama Tesis Sayısı, 2015 – 2023	43
Tablo 6. Bakanlık ve Belediye Belgeli Konaklama Tesislerinde Yer Alan Oda Sayısı, 2015– 2023	43
Tablo 7. Bakanlık ve Belediye Belgeli Konaklama Tesislerinde Yer Alan Yatak Sayısı, 2015 –2023	44
Tablo 8. Konaklayan Toplam Turist Sayısı, 2015 – 2022.....	45
Tablo 9. Toplam Geceleme Sayıları, 2015 – 2022	45
Tablo 10. Turistlerin Ortalama Kalış Süreleri, 2015 – 2022	46
Tablo 11. Bakanlık Belgeli Tesislerin Doluluk Oranları, 2015 – 2022	47
Tablo 12. Belediye Belgeli Tesislerin Doluluk Oranları, 2015 – 2022	48
Tablo 13. Kars İli ve TRA2 Bölgesi’nde Faaliyet Gösteren Turistik İşletmeler ve Çalışan Sayıları	49
Tablo 14. Dünyada Önemli Turistik Demiryolları ve Rotaları	53
Tablo 15. Türkiye’de Faaliyet Gösteren Ana Tren Hatları ve Güzergâhları	55
Tablo 16. Doğu Ekspresi ile Kars’a Gelen ve Giden Toplam Yolcu Sayıları, 2010-2022.....	58
Tablo 17. Turistlerin Demografik Özellikleri.....	65
Tablo 18. Katılımcıların Seyahatlerini Organize Etme Şekilleri	66
Tablo 19. Katılımcıların Seyahatlerini Organize Ederken Başvurduğu Bilgi Kaynakları.....	67
Tablo 20. Katılımcıların Kars İlini Ziyaret Etme Amaçları.....	68
Tablo 21. Katılımcıların Konaklama Tercihleri ve Geceleme Sayıları.....	68
Tablo 22. Katılımcıların Seyahat Etme Tercihleri	69
Tablo 23. Katılımcıların Kars’a Seyahat Etme Durumları	70
Tablo 24. Katılımcıların Paket Tura Ödedikleri Para Miktarı ve Kars’ta Yaptıkları Harcamalar	71
Tablo 25. Yerli ve Yabancı Ziyaretçilerin Kars İlinde Yaptığı Kişi Başı Ortalama Harcamaların Tümlleştirilmesi	73
Tablo 26. Yerli ve Yabancı Ziyaretçilerin Kars İlinde Yaptığı Ortalama Kişi Başı ve Günlük Harcama Tutarları.....	73
Tablo 27. Doğu Ekspresi’nin Yıllar İtibariyle Kars İli Ekonomisine Tahmini Katkısı, 2017-2022.....	75

Tablolar Listesi (devam)

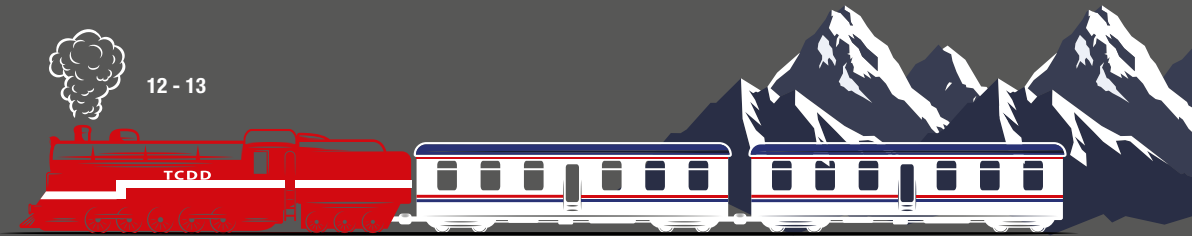
Tablo 28. İşletme Türlerine Göre Yönetici ve Çalışan Bilgileri	76
Tablo 29. İşletme Türlerine Göre Müşterilerin Kişi Başı Ortalama Harcama Miktarı	77
Tablo 30. Konaklama İşletmelerinin Oda Kapasitelerine Göre Dağılımı	78
Tablo 31. Yiyecek-İçecek İşletmelerinin Oturma Kapasitelerine Göre Dağılımı	78
Tablo 32. İşletme Türlerine Göre Turizmin Etkisiyle Yapılan Ek İstihdam Sayıları	79
Tablo 33. İşletme Türlerine Göre Turizmin Etkisiyle Yapılan Yatırım Tutarları	80
Tablo 34. İşletme Türlerine ve Yıllara Göre Gelir Miktarları (TL).....	81
Tablo 35. İşletme Türlerine Göre Giderler (2022 Yılı-TL)	82

Haritalar Listesi

Harita 1. Türkiye’de Faaliyet Gösteren Ana Hat Trenleri	54
Harita 2. Doğu Ekspresi Hattı ve Güzergâhı	56
Harita 3. Turistik Doğu Ekspresi Güzergâhı	57

1. Türkiye Turizm Yapısı

Turizm; turistik yerler, konaklama, ulaşım, eğlence ve seyahat şirketleri gibi birçok unsuru bünyesinde barındırmaktadır. Turizm insanların normal çalışma ve ikamet yerlerinin dışındaki yerlere geçici olarak taşınması, bu yerlerde kaldıkları süre boyunca yapılan faaliyetler ve onların ihtiyaçlarını karşılamak için oluşturulan tesisleri ifade etmektedir (Cook vd., 2010).

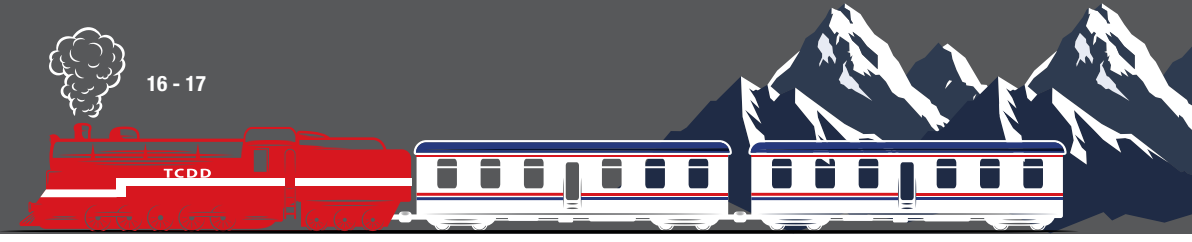
Turizm sektörü günümüzde hemen hemen bütün ülkeler için en önemli ekonomik alanlardan birisi olarak kabul edilmektedir. Küreselleşen dünyada sürekli gelişme ve büyüme eğiliminde olan turizm sektörü, Türkiye gibi gelişmekte olan ve çok çeşitli turizm türlerini kapsayan ülkelerin ekonomik kalkılmasında itici güçtür (Kozak & Bahar, 2012)

Türkiye zengin turizm değerlerine ve potansiyellerine sahip bir ülkedir. Deniz turizmi başta olmak üzere, kültür, tarih ve doğa turizmi, sağlık turizmi, kış turizmi, inanç turizmi ve tren turizmi gibi alternatif turizm çeşitleri bulunmaktadır (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023). Tüm bu yönleriyle turizm Türkiye'nin en rekabetçi ve en çok döviz geliri getiren sektörleri arasında yer almaktadır.

2. Bölüm

TURİZMİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİLERİ

2. Turizmin Türkiye Ekonomisine Etkileri

Turizm sektörü sosyoekonomik kalkınma ve rekabet edebilirlik açısından ülke ekonomisine katkı sağlayan en önemli unsurlardandır. 2020 yılında 4.8 trilyon dolarlık küresel büyüklüğe sahip olan turizm sektörü 2021 yılını 5.8 trilyon dolar büyüklükle kapatırken, Türkiye Covid-19 pandemisi sürecinde G20 ülkeleri içinde en az kayıp yaşayan ülkelerden biri olmuştur (TÜİK, 2023).

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verilerine göre, Türkiye'nin turizm geliri, Covid-19 pandemisi etkisinin olumsuz yansımalarının sürdüğü 2021'de bir önceki yıla göre büyük oranda artarak 30 milyar 173 milyon 587 bin dolara yükselmiştir. 2022 yılında ise ülkemizin turizm geliri önceki yıla göre yaklaşık %54 oranında artışla 46 milyar 477 milyon 871 bin dolar olmuştur. 2022 yılı turizm gelirinin 34.4 milyar dolarını bireysel harcamalar, 11.8 milyar dolarını ise paket tur harcamaları oluşturmuştur (TÜİK, 2023).

Tablo 1'deki Türkiye turizm istatistikleri incelendiğinde; 2022 yılında yabancı ve yurtdışında yaşayan vatandaş ziyaretçilerden elde edilen kişi başı ortalama harcama 905 \$ iken 2021 yılında bu harcamanın 1.028 dolar olduğu görülmektedir. Böylelikle 2022 yılında kişi başı ortalama turizm gelirlerinde %12 oranında gerileme yaşanmıştır. Ancak 2022 yılı turizm gelirleri incelendiğinde artış eğiliminin devam ettiği ve Covid-19 pandemisi öncesi seviyelerin üzerine çıktığı görülmektedir.

Tablo 1. Türkiye Turizm İstatistikleri, 2015–2022

Yıllar	Gelen Ziyaretçi Sayısı	Çıkan Ziyaretçi Sayısı	Turizm Geliri	Kişi Başı Ortalama Harcama	Gecelik Ortalama Harcama
	(Kişi)	(Kişi)	(1000 \$)	(\$)	(\$)
2015	41.114.069	41.617.530	32.492.212	781	80
2016	30.906.680	31.365.330	22.839.468	728	65
2017	37.969.824	38.620.346	27.044.542	700	65
2018	46.112.592	45.628.673	30.545.924	669	67
2019	51.747.199	51.860.042	38.930.474	751	76
2020	15.971.201	15.826.266	14.817.273	936	75
2021	30.038.961	29.357.463	30.173.587	1.028	81
202	51.387 513	51.369.026	46.477.871	905	89

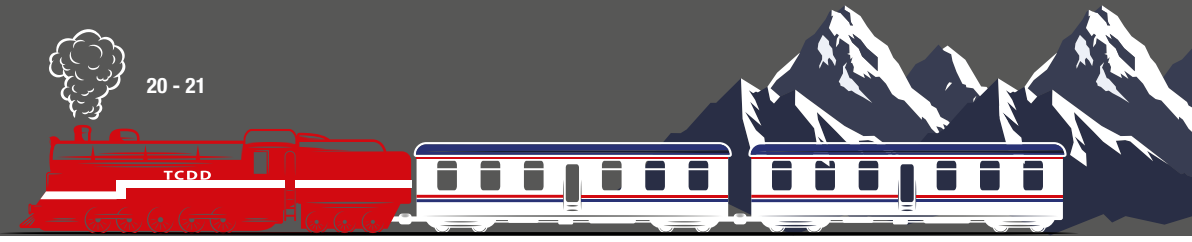
Kaynak : (TÜİK, 2023)

3. Bölüm

KARS EKONOMİSİNDE TURİZMİN YERİ

3. Kars Ekonomisinde Turizmin Yeri

Kars ili Yontma Taş Çağı'ndan günümüze kadar birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Huriler, Urartular, İskitler, Sasaniler, Selçuklular, Gürcüler, Moğollar, Karakoyunlular ve Akkoyunlular gibi önemli medeniyetler uzun yıllar bu coğrafyada hüküm sürmüştür (T.C. Kars Valiliği, 2023). Bunun sonucu olarak tarihin en eski dönemlerine kadar uzanan antik kalıntılar ve ören yerleri günümüze kadar ulaşarak Kars ilinin önemli bir turizm merkezi olmasına da katkı sağlamıştır (SERKA, 2014).

Kars ili sahip olduğu tarihi ve kültürel değerlerle birlikte destinasyona gelen ziyaretçilere çeşitli turizm olanakları sunması hem il ekonomisinin gelişmesine hem de turizm sektörünün diğer sektörler arasında öne çıkmasına olanak sağlamaktadır. Kars'ta ana sektörlerin Gayrisafi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) içerisindeki yıllara sair paylarına bakıldığında; hizmetler sektörünün ilk sırada, tarımın ikinci sırada, sanayinin ise üçüncü sırada yer aldığı görülmektedir. Kars ili ekonomisinde tarım sektörünün önde geldiği ve bu sektör altında hayvancılığın payının büyük olduğu değerlendirilmektedir. Bunun yanında Kars ilinin sahip olduğu tarihi özellikleri, mimari yapıları ve doğal zenginlikleri ile turizm sektörünün il ekonomisinde tarım sektöründen sonra önemli bir yere ve potansiyele sahip olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 2. Kars İlinde Ana Sektörlere Göre GSYİH (Bin TL)

	2019	2020	2021
Tarım	1.972.658	2.953.887	3.512.732
Hizmetler	4.112.103	4.772.291	5.973.286
Sanayi	744.934	832.329	993.256
Toplam (GSYİH)	7.543.796	9.627.167	11.720.383

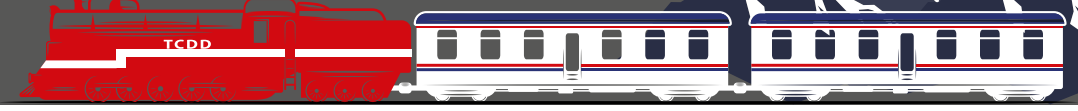
Kaynak: (TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi, 2023)

Turizm sektörü ülkelere ve şehirlere gelir kaynağı oluştururken, aynı zamanda insanların yaşam kalitesine, seyahat etme davranışlarına ve ekonomik faaliyetlerin gelişmesine önemli katkılar sağlamaktadır. Aynı zamanda Türkiye gibi tarihi, kültürel ve doğal değerlere sahip olan ülkelerin kalkınmasında itici bir güç haline gelmiştir (Çeken vd., 2008). Ayrıca şehirlerin ve ülkelerin gelişmesi ve kalkınmasında önemli bir yere sahip olan turizm endüstrisi, doğrudan veya dolaylı olarak etkilediği birçok sektör ile birlikte ekonomik gelişmişliğin önemli göstergelerindendir (Çanakçı vd., 2019). Bu bağlamda tarım sektöründen sonra Kars ili ekonomisine büyük katkı sağlayan turizm sektörü destinasyondaki kış, doğa, inanç, tarih ve kültür gibi çeşitliliklerin yanı sıra son yıllarda büyük ivme kazanan Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile de ön plana çıkmaktadır.

3.1. Kars İl Turizminin Özellikleri ve Değerleri

Kars ili turizm potansiyeli bakımından çeşitli turizm olanaklarına sahip olmakla birlikte birçok somut kültürel miras alanlarını bünyesinde barındırmaktadır. Özellikle ildeki ören yeri, tabyalar, kiliseler ve camiler gibi tarihi yapılar birer turistik cazibe merkezi haline gelmiştir. Kars ilinde 73'ü 1. derece ve 6'sı 3. derece olmak üzere toplam 79 adet arkeolojik ve 2 adet tarihi sit alanı bulunmaktadır. Aynı zamanda Kars, 940 adet taşınmaz kültür varlığı ile tescil varlığı bakımından TRA2 Bölgesi'nin en zengin ilidir. Bu tescilli kültür varlıkları içerisinde 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı sonrasında Rus hâkimiyeti döneminde inşa edilmiş sivil mimari örnekleri büyük öneme sahiptir (Kars Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Bölge Müdürlüğü, 2023). Bununla birlikte Kars ilinde; Kuyucuk Gölü, Çıldır Gölü, Susuz Şelalesi, Sankamış Soğuksu Tabiat Parkı gibi turizm değeri taşıyan birçok tabiat varlığı bulunmakta olup önem arz eden destinasyonlar aşağıda yer almaktadır.

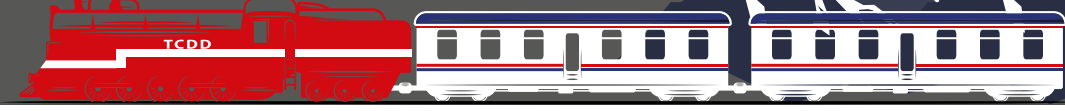

3.1.1. Sarıkamış Kayak Merkezi

Kar kalitesi, pist sayısı, maliyet avantajı ve sarıçam ormanları ile Sarıkamış Kayak Merkezi ülkemizde aktif olan 9 kış sporları turizm merkezinden biridir. Kayak pistlerinin tamamı orman içerisinde olup, rüzgâra karşı korunaklı ve pistlerde çığ tehlikesi bulunmamaktadır. Bu özellikleri ile birçok kayak sever tarafından en çok tercih edilen kış turizmi destinasyonları arasında yer almaktadır. Kayak Merkezi'nde beş adet telesiyer ve snowboard yapanlar için özel bir adet snowpark pisti bulunmaktadır. Bununla birlikte toplamda 5.5 km uzunluğunda 3 farklı pistte ve 2 eğitim alanında aydınlatmalar mevcuttur. Ayrıca her seviyede kayakçıya uygun pistler mevcut olup 7.9 km mavi (kolay), 8.2 km kırmızı (orta zorlukta), 5.2 km siyah (zor) pistler yer almaktadır. (Sarıkamış Dağ A.Ş., 2022). Özellikle kış sezonunda yoğun talep gören Kayak Merkezi, konum olarak Sarıkamış Tren İstasyonuna yakın olması ile Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi yolcuları tarafından da tercih edilmektedir.

3.1.2. Ani Ören Yeri

Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü (UNESCO) Dünya Kalıcı Miras Listesi'ne 2016 yılında giren Ani Ören Yeri, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan en büyük kültürel miras alanıdır. Kars il merkezine 42.5 km uzaklıkta yer alan Ören Yeri'nin çevresi 4.5 km boyunca uzanan surlarla çevrilidir. Yılda yaklaşık 95.000 kişinin ziyaret ettiği Ani'de cami, kilise, hamam, saray, kervansaray ve köprü gibi günümüze ulaşmış 21 adet tescilli yapı yer almaktadır. Ani Ören Yeri'nin etrafında bulunan derin vadiler doğal bir koruma görevi görmektedir. Bunun yanı sıra birçok medeniyete ev sahipliği yapması, ihtişamlı eserlere sahip olması ve Anadolu'da yapılan ilk Türk camisi olan Ebu'l Menuçehr Camii'nin yer alması gibi çekicilikler Ani Ören Yeri'ni, yerli ve yabancı turistler tarafından en çok ziyaret edilmek istenen destinasyonlardan biri haline getirmiştir. (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023).

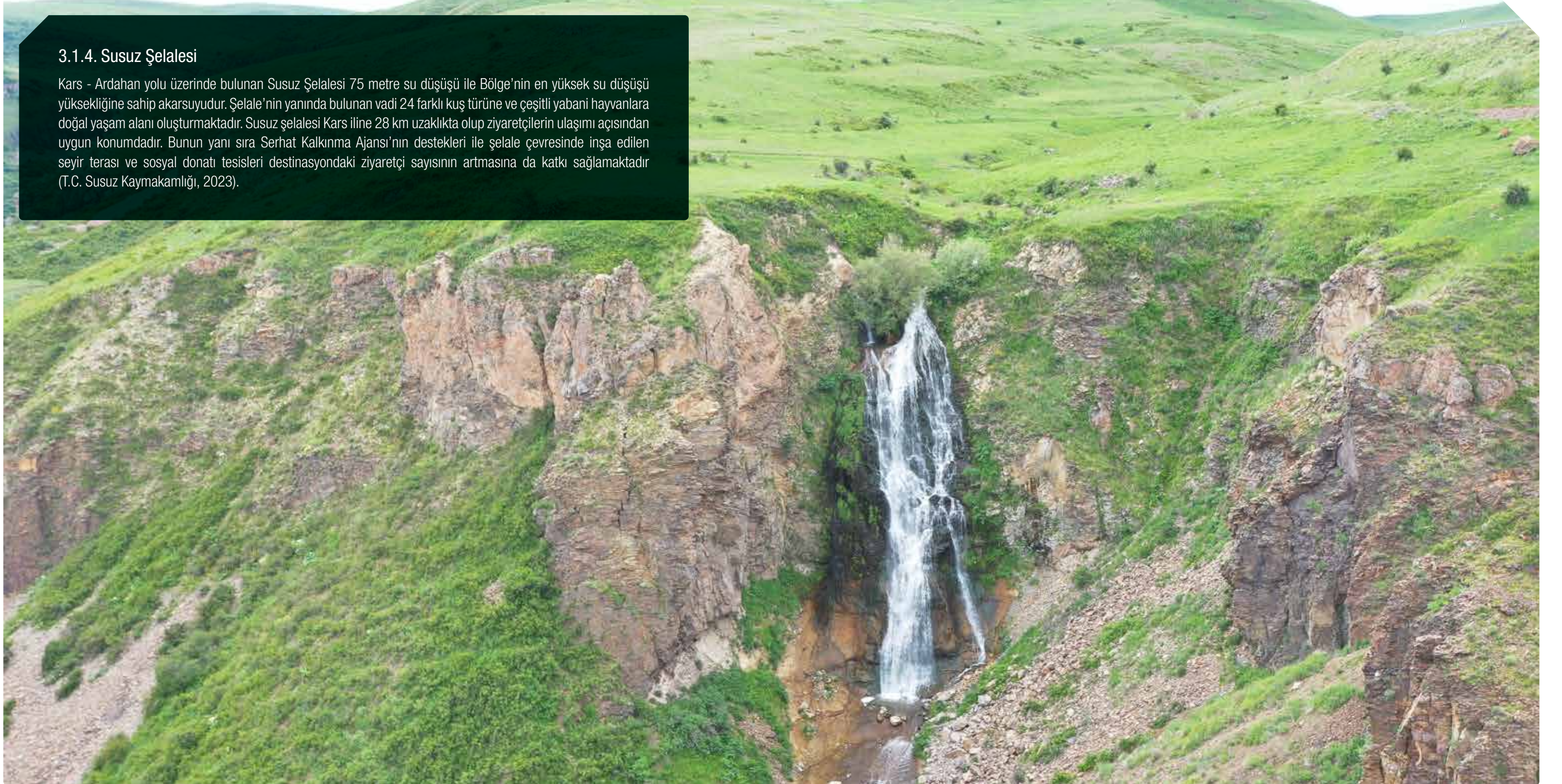
3.1.3. Çıldır Gölü

Ardahan ve Kars sınırlarında bulunan Çıldır Gölü Kars il merkezinden 45 km uzaklıktadır. Deniz seviyesinden 1.960 metre yükseklikte olan Çıldır Gölü 123 km²'lik bir alana sahiptir. Çıldır Gölü sulak alan statüsünde olup göl ve çevresinde Doğa Koruma ve Milli Parklar Müdürlüğü tarafından yapılan çalışmalarda; 74 bitki türü (6'sı endemik), 86 kuş türü, 9 memeli türü, 15 balık türü, 11 sürüngen türü tespit edilmiştir (T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı, 2023). Göl üzerinde 4 ada bulunmakta olup bu adalar Karabaş Martıları ile Van Gölü Martılarının üreme noktalarıdır. Çıldır Gölü Doğu Anadolu'da özellikle kültür, doğa ve eko turizm açısından önemli bir potansiyele sahiptir. Kışların çok soğuk olduğu Bölge'de Aralık ayında gölün üstü donmakta ve buz kalınlığı 1 metreyi bulabilmektedir. Nisan ayı başına kadar çözülmeyen buzların üzerinde buzlar delinerek yöre halkınca "sarıbalık" olarak adlandırılan sazan balığı türü turistlere farklı bir deneyim yaşatma amaçlı Eskimo usulü ile avlanmaktadır. Ayrıca civarda yaşayan köylüler göl üzerinde hazır bekleyen atlı kızak ve kar motorlarıyla turistleri buz üzerinde gezdirmektedirler (T.C. Ardahan Valiliği, 2023).

3.1.4. Susuz Şelalesi

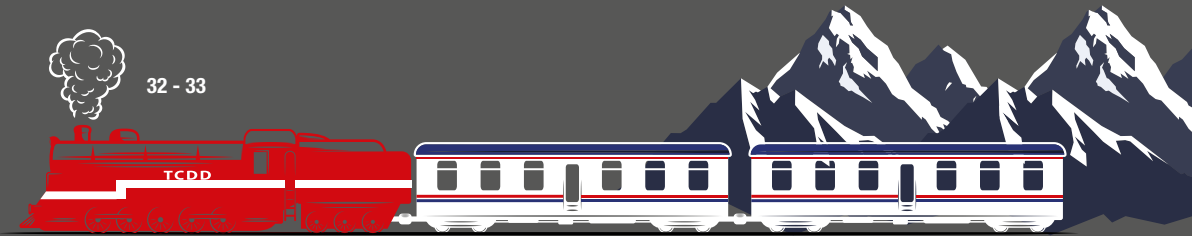
Kars - Ardahan yolu üzerinde bulunan Susuz Şelalesi 75 metre su düşüşü ile Bölge'nin en yüksek su düşüşü yüksekliğine sahip akarsıyudur. Şelale'nin yanında bulunan vadi 24 farklı kuş türüne ve çeşitli yabani hayvanlara doğal yaşam alanı oluşturmaktadır. Susuz şelalesi Kars iline 28 km uzaklıkta olup ziyaretçilerin ulaşımı açısından uygun konumdadır. Bunun yanı sıra Serhat Kalkınma Ajansı'nın destekleri ile şelale çevresinde inşa edilen seyir terası ve sosyal donatı tesisleri destinasyondaki ziyaretçi sayısının artmasına da katkı sağlamaktadır (T.C. Susuz Kaymakamlığı, 2023).

3.1.5. Kuyucuk Gölü Ramsar Alanı

Kars il sınırları içerisinde yer alan Kuyucuk Gölü, Türkiye'nin 13. Ramsar alanı ve Doğu Anadolu'nun 1. sıradaki önemli kuş cennetidir. Kuyucuk Gölü Kars şehir merkezine 37 km uzaklıkta olup adını Arpaçay ilçesine bağlı Kuyucuk Köyü'nden alır. Toplam 217 hektar yüzey alanına sahip Kuyucuk Gölü, 1617 metre yükseklikte bulunan sığ bir göldür. Göl, konumu itibarıyla dünyadaki 34 biyolojik çeşitlilik noktasında Kafkasya ve İran-Anadolu biyolojik çeşitlilik noktalarının kesiştiği bir noktada bulunur. Ayrıca sığ bir göl olduğundan ve Afrika-Avrasya göç yolu üzerinde bulunduğundan yüksek kuş çeşitliliğine sahiptir. Kuzey Doğa Derneği ekibi tarafından yapılan çalışmalarda alanı en az 207 kuş türünün kullandığı tespit edilmiştir (T.C. Arpaçay Kaymakamlığı, 2023). Kuyucuk Kuş Cenneti olarak da bilinen Göl, 2008'de İngiltere'nin en saygın çevre ödülü Whitley Altın Ödülünü almıştır. 2009 yılında ise Avrupa Komisyonu tarafından Avrupalı Seçkin Destinasyonlar (EDEN-European Destinations of Excellence) listesinde yer almıştır (T.C. Kültür Turizm Bakanlığı, 2023).

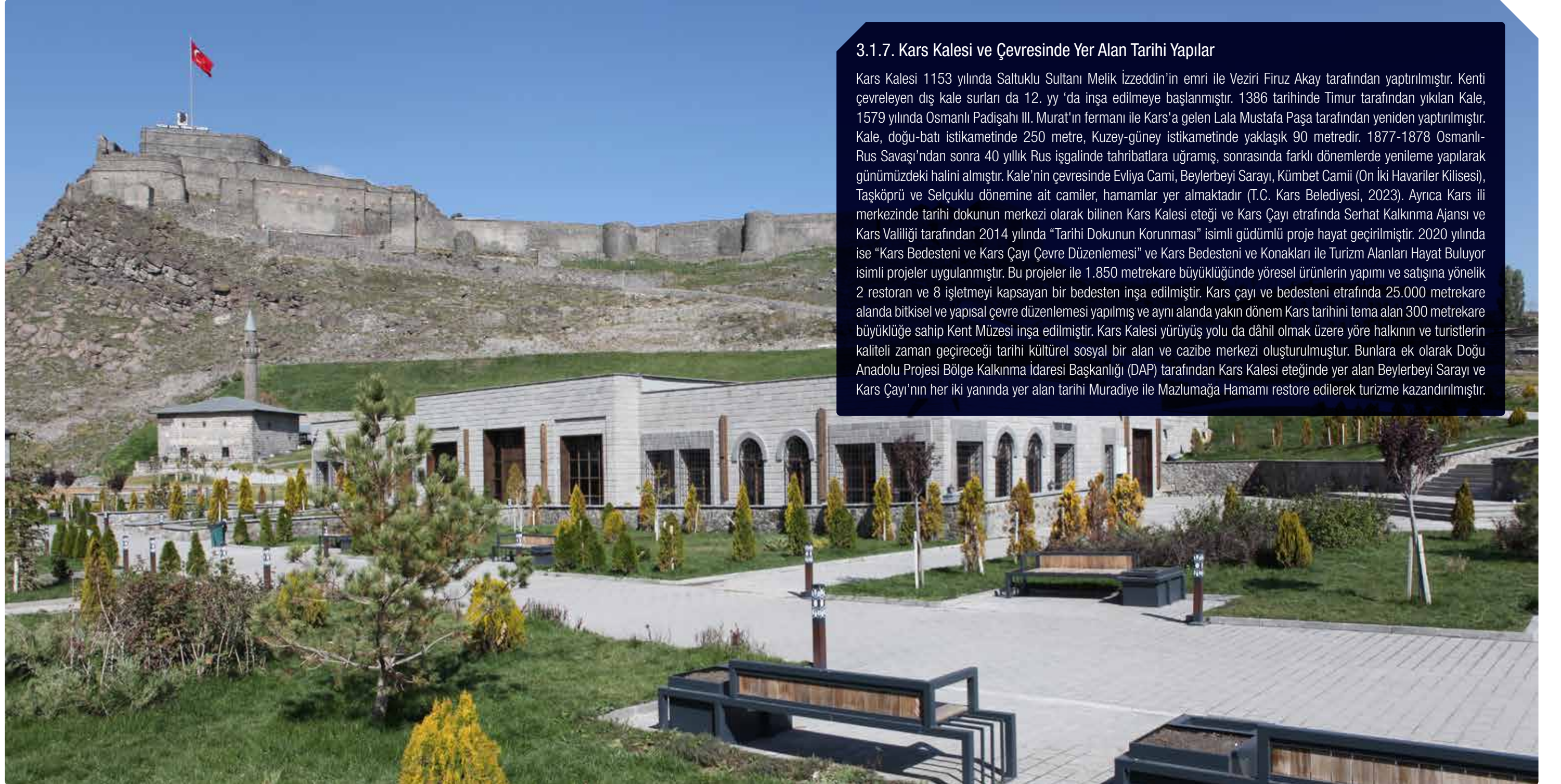
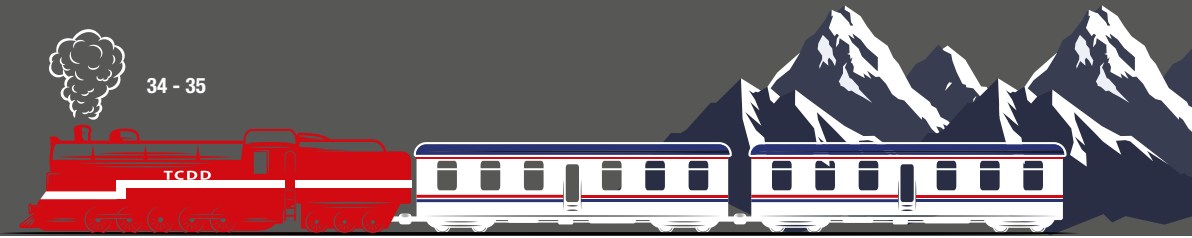

3.1.6. Âşıklık Geleneği

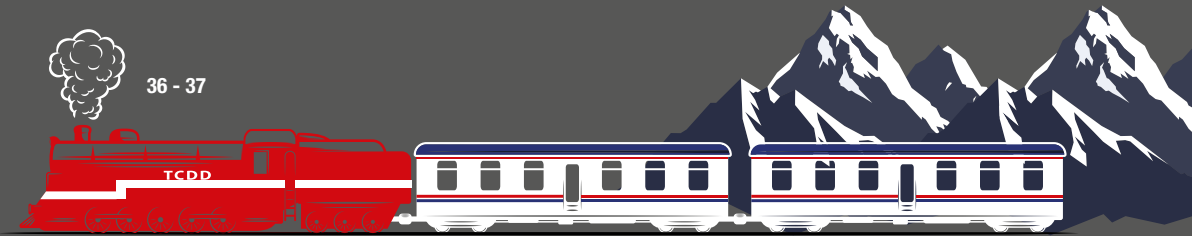
Âşıklar atışmasının kökeni Orta Asya'ya dayanmaktadır. Anadolu'da yüzyıllar boyunca oluşan kültürel ve tarihsel birikimi ve çeşitliliği yansıtan Âşıklık geleneği; şiir, müzik, hikâye anlatıcılığı gibi birçok sanatsal unsuru içerisinde barındırmaktadır. Âşık atışmaları özgünlüğü ile Anadolu kültürünü, yaşam tarzlarını, gelenek ve göreneklerini günümüze eğlenceli bir şekilde taşımaktadır. Âşıklık geleneği yüzyıllar boyunca bozulmadan yeni nesillere aktarılmakta ve yaşatılmaktadır. Saz enstrümanı ile şiir söyleyen, hikâye anlatan ve karşılıklı atışan halk sanatçılarına âşık denmektedir. Âşıklık sanatının yerine getirilmesinde usta çırak ilişkisi söz konusudur. Bu nedenle Âşıklar, hem manzum hem de manzum-mensur eserlerle Türk Edebiyatında âşık tarzı adı verilen kendilerine has bir üslup oluşturmuşlardır. Günümüzde özel toplantılarda, derneklerde ve organizasyonlarda âşık geleneği devam ettirilmekte ve bu gelenek Kars iline gelen yerli/yabancı turistlerin de ilgisini çekmektedir (T.C. Kars Valiliği, 2023).

3.1.7. Kars Kalesi ve Çevresinde Yer Alan Tarihi Yapılar

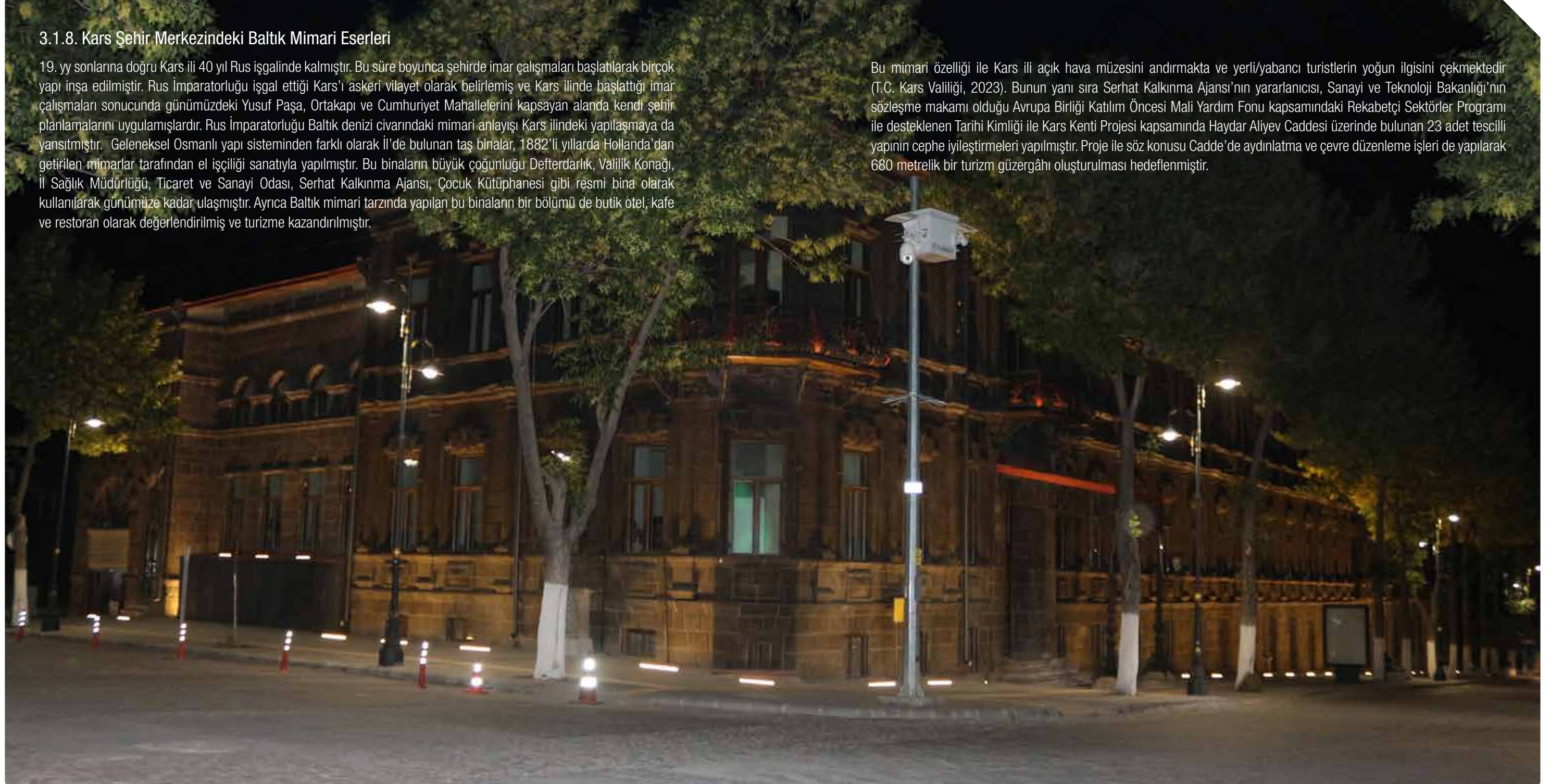
Kars Kalesi 1153 yılında Saltuklu Sultanı Melik İzzeddin'in emri ile Veziri Firuz Akay tarafından yaptırılmıştır. Kenti çevreleyen dış kale surları da 12. yy 'da inşa edilmeye başlanmıştır. 1386 tarihinde Timur tarafından yıkılan Kale, 1579 yılında Osmanlı Padişahı III. Murat'ın fermanı ile Kars'a gelen Lala Mustafa Paşa tarafından yeniden yaptırılmıştır. Kale, doğu-batı istikametinde 250 metre, Kuzey-güney istikametinde yaklaşık 90 metredir. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra 40 yıllık Rus işgalinde tahribatlara uğramış, sonrasında farklı dönemlerde yenileme yapılarak günümüzdeki halini almıştır. Kale'nin çevresinde Evliya Cami, Beylerbeyi Sarayı, Kümbet Camii (On İki Havariler Kilisesi), Taşköprü ve Selçuklu dönemine ait camiler, hamamlar yer almaktadır (T.C. Kars Belediyesi, 2023). Ayrıca Kars ili merkezinde tarihi dokunun merkezi olarak bilinen Kars Kalesi eteği ve Kars Çayı etrafında Serhat Kalkınma Ajansı ve Kars Valiliği tarafından 2014 yılında "Tarihi Dokunun Korunması" isimli güdümlü proje hayat geçirilmiştir. 2020 yılında ise "Kars Bedesteni ve Kars Çayı Çevre Düzenlemesi" ve Kars Bedesteni ve Konakları ile Turizm Alanları Hayat Buluyor isimli projeler uygulanmıştır. Bu projeler ile 1.850 metrekare büyüklüğünde yöresel ürünlerin yapımı ve satışına yönelik 2 restoran ve 8 işletmeyi kapsayan bir bedesten inşa edilmiştir. Kars çayı ve bedesteni etrafında 25.000 metrekare alanda bitkisel ve yapısal çevre düzenlemesi yapılmış ve aynı alanda yakın dönem Kars tarihini tema alan 300 metrekare büyüklüğe sahip Kent Müzesi inşa edilmiştir. Kars Kalesi yürüyüş yolu da dâhil olmak üzere yöre halkının ve turistlerin kaliteli zaman geçireceği tarihi kültürel sosyal bir alan ve cazibe merkezi oluşturulmuştur. Bunlara ek olarak Doğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı (DAP) tarafından Kars Kalesi eteğinde yer alan Beylerbeyi Sarayı ve Kars Çayı'nın her iki yanında yer alan tarihi Muradiye ile Mazlumağa Hamamı restore edilerek turizme kazandırılmıştır.

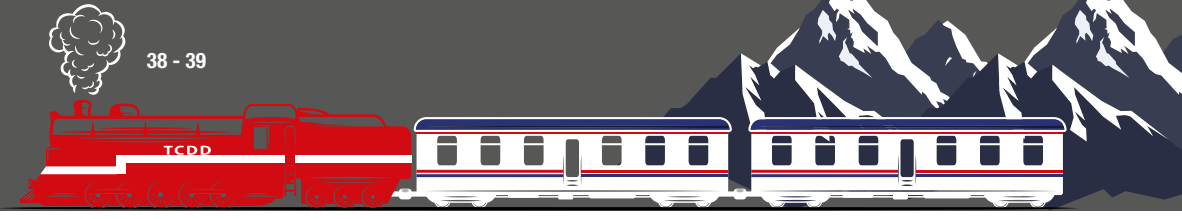

3.1.8. Kars Şehir Merkezindeki Baltık Mimari Eserleri

19. yy sonlarına doğru Kars ili 40 yıl Rus işgalinde kalmıştır. Bu süre boyunca şehirde imar çalışmaları başlatılarak birçok yapı inşa edilmiştir. Rus İmparatorluğu işgal ettiği Kars'ı askeri vilayet olarak belirlemiş ve Kars ilinde başlattığı imar çalışmaları sonucunda günümüzdeki Yusuf Paşa, Ortakapı ve Cumhuriyet Mahallelerini kapsayan alanda kendi şehir planlamalarını uygulamışlardır. Rus İmparatorluğu Baltık denizi civarındaki mimari anlayışı Kars ilindeki yapılaşmaya da yansıtmıştır. Geleneksel Osmanlı yapı sisteminden farklı olarak İl'de bulunan taş binalar, 1882'li yıllarda Hollanda'dan getirilen mimarlar tarafından el işçiliği sanatıyla yapılmıştır. Bu binaların büyük çoğunluğu Defterdarlık, Valilik Konağı, İl Sağlık Müdürlüğü, Ticaret ve Sanayi Odası, Serhat Kalkınma Ajansı, Çocuk Kütüphanesi gibi resmi bina olarak kullanılarak günümüze kadar ulaşmıştır. Ayrıca Baltık mimari tarzında yapılan bu binaların bir bölümü de butik otel, kafe ve restoran olarak değerlendirilmiş ve turizme kazandırılmıştır.

Bu mimari özelliği ile Kars ili açık hava müzesini andırmakta ve yerli/yabancı turistlerin yoğun ilgisini çekmektedir (T.C. Kars Valiliği, 2023). Bunun yanı sıra Serhat Kalkınma Ajansı'nın yararlanıcısı, Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın sözleşme makamı olduğu Avrupa Birliği Katılım Öncesi Mali Yardım Fonu kapsamındaki Rekabetçi Sektörler Programı ile desteklenen Tarihi Kimliği ile Kars Kenti Projesi kapsamında Haydar Aliyev Caddesi üzerinde bulunan 23 adet tescilli yapının cephe iyileştirmeleri yapılmıştır. Proje ile söz konusu Cadde'de aydınlatma ve çevre düzenleme işleri de yapılarak 680 metrelik bir turizm güzergâhı oluşturulması hedeflenmiştir.

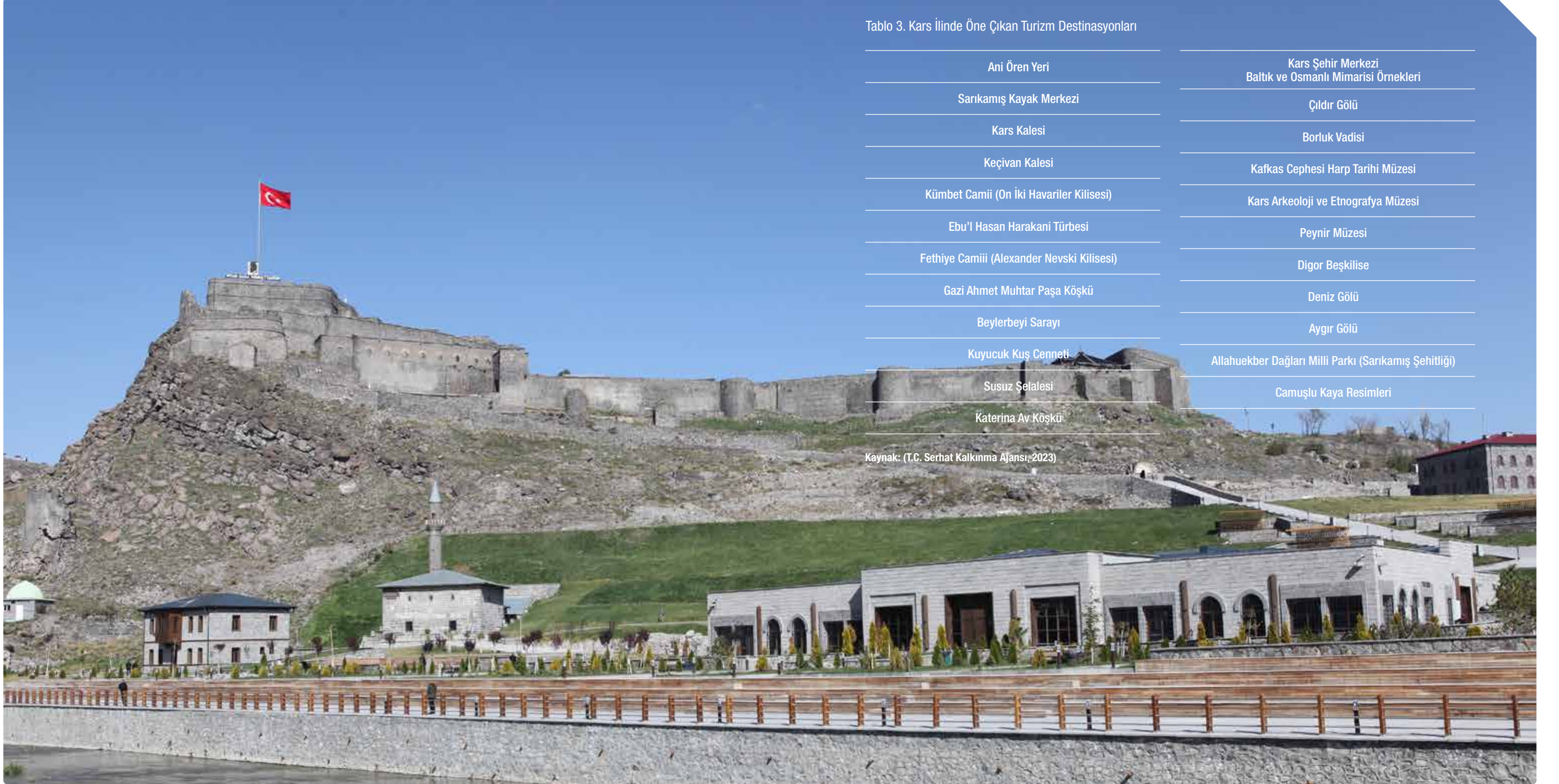

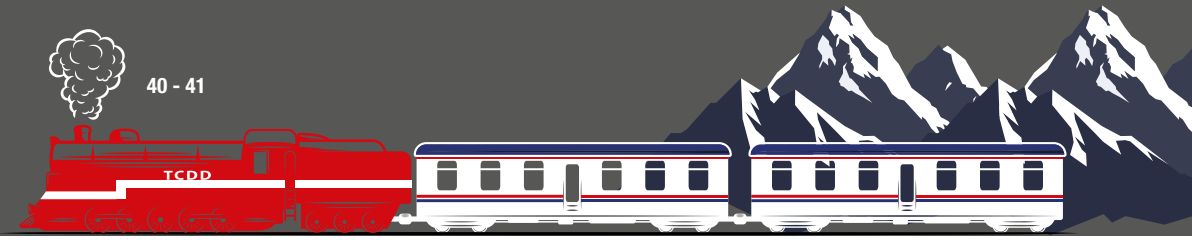

Tablo 3. Kars İlinde Öne Çıkan Turizm Destinasyonları

Ani Ören Yeri	Kars Şehir Merkezi Baltık ve Osmanlı Mimarisi Örnekleri
Sarıkamış Kayak Merkezi	Çıldır Gölü
Kars Kalesi	Borluk Vadisi
Keçivan Kalesi	Kafkas Cephesi Harp Tarihi Müzesi
Kümbet Camii (On İki Havariler Kilisesi)	Kars Arkeoloji ve Etnografya Müzesi
Ebu'l Hasan Harakani Türbesi	Peynir Müzesi
Fethiye Camiii (Alexander Nevski Kilisesi)	Digor Beşkilise
Gazi Ahmet Muhtar Paşa Köşkü	Deniz Gölü
Beylerbeyi Sarayı	Aygır Gölü
Kuyucuk Kuş Cenneti	Allahuekber Dağları Milli Parkı (Sarıkamış Şehitliği)
Susuz Şelalesi	Camuşlu Kaya Resimleri
Katerina Av Köşkü	

Kaynak: (T.C. Serhat Kalkınma Ajansı, 2023)

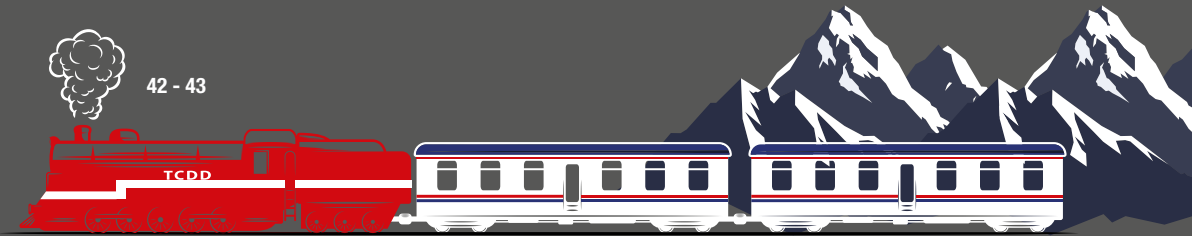
3.1.9. Kars Yöresel Ürünleri

Kars ili ekonomik kalkınmada önemli yeri olan ve turizm sektörüne doğrudan katkı sağlayan coğrafi işaretli ve coğrafi işaret alma potansiyeli bulunan yöresel ürünlere sahiptir. Kars ilinde yöresel nitelik taşıyan ve ticari öneme sahip ürünler arasında; Kars kaşar peyniri, gravyer peyniri, Kars kazı, Kars balı, Kağızman uzun elması, kavılca buğdayı, Kars ketesi, Kars sade sarı yağı, Kağızman kayısı, Kars el halısı ve Sarıkamış obsidyen taşı öne çıkmaktadır. Kars ilini ziyaret eden turistlerin en çok tercih ettiği ürünler arasında; Kars kaşar peyniri, gravyer peyniri, Kars balı, Kars kazı ile Kars halısı ve Sarıkamış obsidyen taşından hediyelik eşyalar yer almaktadır.

Tablo 4. Kars İlinde Coğrafi İşaret Tescilli Alan Yöresel Ürünler

Ürün İsmi	Tescil Tarihi
Kars El Halısı	01.09.1996
Sümer Kars El Halısı	01.09.1996
Kars Türk Çoban Köpeği	13.01.2002
Kars Kaşarı	12.10.2015
Kağızman Uzun Elması	25.12.2017
Kars Balı	10.08.2018
Kars Ketesi	25.05.2023
Sarıkamış Obsidyen Taşı	18.07.2023
Kars Kaz Eti	03.10.2023

Kaynak: (Türk Patent ve Marka Kurumu, 2023)

Kars ile özdeşleşmiş ve marka haline gelmiş kaşar peyniri üretiminin geçmişi Kars tarihi kadar eski olmakla birlikte ilk kez 1926 yılında merkez Kümbetli köyünde yapılmıştır. Kars Kaşarı diğer bölgelerde üretilen kaşar peynirlerine kıyasla tüketiciler tarafından lezzet bakımından daha çok tercih edilmektedir. Bunun başlıca nedeni merada serbest dolaşan ve doğal yemlerle beslenen hayvan sütünün kullanılması ile geleneksel üretim metotlarının uygulanmasıdır. Gravyer peyniri ise İsviçre kökenli olmakla birlikte 19. yy. başlarında Ruslar tarafından Kars'ta üretilmeye başlanmıştır. Büyük bir ustalık ve emek gerektiren gravyer peyniri yapımı usta çırak ilişkisi ile Kars iline özgü bir peynir çeşidi olmuştur. Gravyer peynirinin kendine özgü lezzeti, aroması ve görünümü vardır. En tipik özelliği peynirin içerisindeki iri gözeneklerdir. Kars kaşar peyniri ve gravyer üretiminde Boğatepe köyünün ayrı bir önemi bulunmaktadır. Gravyer peynirinin neredeyse tamamı her yıl Mayıs-Temmuz aylarında Boğatepe köyünde üretilmektedir. Ayrıca Boğatepe köyü agro turizmin en iyi uygulama örneklerinden biri olarak peynir üretiminin yanı sıra peynir tarihini ve kültürünü yaşatan ve ev pansiyonculuğu yapan bir destinasyon haline gelmiştir (SERKA, 2019)

Kars balı bölgeye özgü iklim örtüsü ve bitki florası ile coğrafi işaretli yöresel bir üründür. Temel özellikleri bakımından kendine has tadı ve hafif aromatik kokusu bulunmaktadır. Kafkas arılarından elde edilen Kars balı lezzeti ve içeriği yönüyle farklılık yaratmaktadır. Özellikle antibakteriyel etkileri ve antioksidan oranı bakımından diğer bölgelerde üretilen ballara kıyasla yüksek olarak tespit edilmiştir. Bu özelliklerinden dolayı Kars balı hem ekonomik hem de turistik açıdan önemli bir değere sahiptir. Kars ili ile özdeşleşen bir diğer katma değeri yüksek yöresel ürün ise Kars kaz etidir. Kaz etinin pişirilme yöntemi tamamen yöreye özgü olup aynı zamanda yerli kaz ırkları yetiştirilmekte ve doğal yöntemlerle kurutma işlemleri yapılarak sunulmaktadır. Özellikle son yıllarda popüler olan Kars kaz eti Bölge'yi ziyaret eden turistlerin en çok talep ettiği yöresel ürünler arasındadır (SERKA, 2019). Bununla birlikte Kars kaz eti 2023 yılı Ekim ayı itibarıyla coğrafi işaretli ürünler listesinde yer almıştır.

Kars ilinin sahip olduğu turizm çeşitliliğinin tüketicilerde merak uyandırması destinasyona olan talebi ve İl ekonomisindeki gelişmeyi olumlu yönde etkilemektedir. Özellikle destinasyona gelen turistlerin turizm çeşitliliklerini deneyimlemesi ve sonrasında sosyal medya paylaşımları yapması ile yeni bir trend haline dönüşen Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ekonomik açıdan büyük fırsatlar oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra Kars ilinin konum olarak Kafkasya ve Anadolu'nun kesiştiği noktada bulunması diğer destinasyonlara kıyasla farklılaşmasını da sağlamaktadır. Destinasyona gelen turist profilinin çeşitli ve her seviyede gelir grubunu içermesi bu farklılaşmanın en önemli göstergelerinden biri olduğu değerlendirilmektedir (Duman & Gelibolu, 2021).

3.2. Kars Turizm İstatistikleri

3.2.1. Tesis Sayısı

Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023 yılı Kasım ayı verilerine göre; Türkiye'de Bakanlık ve Belediye belgeli toplam konaklama tesis sayısı 20.267 olup TRA2 Bölgesi'nde 243 tesis yer almaktadır. Kars ilinde ise tesis sayısı 2015-2022 yılları arasında yaşanan dalgalanmalarla birlikte genel olarak artış göstermiştir. Özellikle Doğu Ekspresi'nin turizm sektörüne pozitif katkısı ile artan talebe yönelik yeni tesis yatırımları yapılmıştır. Ancak 2023 yılı verilerine bakıldığında Bölge'deki tesis sayısında yaklaşık %32 oranında artış olmasına rağmen Kars ilinde düşüş meydana gelmiştir.

Tablo 5. Bakanlık ve Belediye Belgeli Toplam Konaklama Tesis Sayısı, 2015 – 2023

	Kars	TRA2	Türkiye
2015	35	94	12.496
2016	46	121	12.827
2017	48	123	11.378
2018	49	123	11.596
2019	49	130	12.142
2020	59	145	12.827
2021	63	144	14.246
2022	92	185	18.270
2023	90	243	20.267

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023)

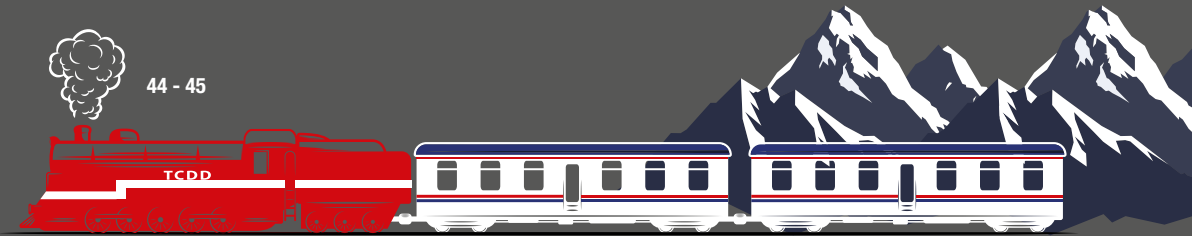
3.2.2. Oda ve Yatak Kapasitesi

Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023 yılı Kasım ayı verilerine göre; Türkiye'de toplam oda sayısı 865.529 olup TRA2 Bölgesi'nde ise toplam 7.080 oda bulunmaktadır. Kars ilinde oda sayısı tesis sayısı ile paralel olarak 2015-2022 yılları arasında yaşanan dalgalanmalarla birlikte genel olarak artış göstermiştir. Ancak bu artışta yeni yapılan tesislerin etkili olduğu ve mevcut tesislerin kapasite artışına yönelik faaliyetlerin sınırlı kaldığı değerlendirilmektedir. 2023 yılı verilerine bakıldığında ise Bölge'deki oda sayısında yaklaşık %25 oranında artış olmasına rağmen Kars ilinde düşüş meydana geldiği görülmektedir.

Tablo 6. Bakanlık ve Belediye Belgeli Konaklama Tesislerinde Yer Alan Oda Sayısı, 2015– 2023

	Kars	TRA2	Türkiye
2015	1.371	3.228	628.619
2016	1.576	3.844	651.118
2017	1.697	4.149	676.447
2018	1.738	4.199	695.928
2019	1.735	4.350	711.125
2020	1.938	4.636	740.830
2021	2.150	4.713	784.661
2022	2.874	5.667	878.443
2023	2.543	7.080	865.529

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023)

Kültür ve Turizm Bakanlığı 2023 yılı Kasım ayı verilerine göre; Türkiye’de toplam yatak sayısı 1.787.271 olup TRA2 Bölgesi’nde ise toplam 13.037 yatak bulunmaktadır. Kars ilinde ise yatak sayılarında 2015-2022 yılları arasında dalgalanmalar olduğu görülmekle birlikte genel olarak artış meydana gelmiştir. Ancak 2023 yılında tesisi sayısındaki azalmaya paralel olarak yatak sayısı da düşüş eğilimine geçmiştir.

Tablo 7. Bakanlık ve Belediye Belgeli Konaklama Tesislerinde Yer Alan Yatak Sayısı, 2015 –2023

	Kars	TRA2	Türkiye
2015	2.772	6.292	1.346.663
2016	3.152	7.409	1.396.419
2017	3.548	8.201	1.442.220
2018	3.493	8.160	1.485.650
2019	3.493	8.468	1.538.010
2020	3.895	9.013	1.596.667
2021	4.384	9.127	1.685.886
2022	5.795	11.036	1.891.490
2023	5.175	13.037	1.787.271

3.2.3. Yıllara Göre Ziyaretçi Sayısı

Ülkemizdeki tesislerde konaklayan turist sayıları 2016 ve 2020 yılları haricinde artış eğilimi göstermiştir. 2016 yılında yaşanan menfur darbe teşebbüsü ve 2020 yılındaki Covid-19 pandemisi nedeniyle söz konusu yıllarda konaklama sayılarında düşüş yaşanmıştır. Ancak 2017 yılından itibaren Doğu Ekspresi’ne artan ilgi nedeniyle 2020 yılındaki Covid-19 pandemisi etkisine kadar Kars ilinde konaklayan turist sayısı artış eğiliminde olmuştur. Covid-19 pandemisi etkisinin azalmasıyla birlikte konaklayan turist sayısı Kars ilinde tekrardan artış eğilimine geçmiştir. 2022 yılında ise Kars ili TRA2 Bölgesi’ndeki tesislerde konaklayan turistlerin yarısından fazlasını tek başına misafir etmiştir.

Tablo 8. Konaklayan Toplam Turist Sayısı, 2015 – 2022

	Kars	TRA2	Türkiye
2015	194.940	356.526	67.928.556
2016	137.783	397.924	59.383.867
2017	153.396	432.907	61.952.005
2018	191.774	439.328	71.957.656
2019	219.204	435.242	80.866.762
2020	156.612	327.483	41.879.434
2021	204.432	429.405	70.737.761
2022	248.012	487.681	92.367.349

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023)

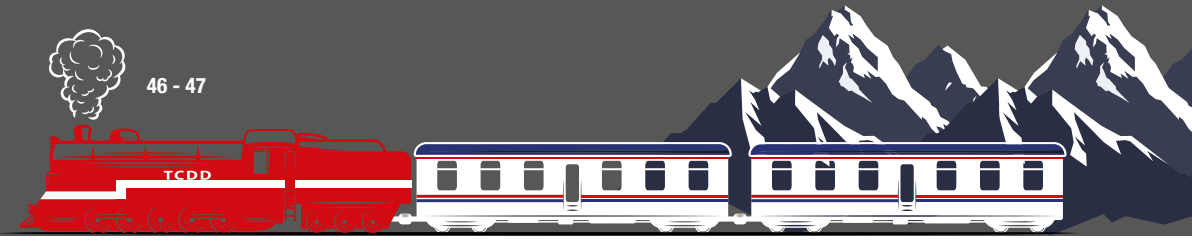
3.2.4. Yıllara Göre Geceleme Sayıları ve Ortalama Kalış Süresi

Kars ilinde geceleme sayılarındaki değişimler incelendiğinde özellikle Doğu Ekspresi’nin de etkisiyle yıllar içerisinde yaşanan dalgalanmalarla birlikte artış olduğu görülmektedir. Ancak 2020 yılında Covid-19 pandemisi etkisiyle geceleme sayısında düşüş meydana gelmesine rağmen Covid-19 pandemisi kısıtlamalarının kaldırılmasıyla tekrar yükseliş eğilimine geçtiği değerlendirilmektedir.

Tablo 9. Toplam Geceleme Sayıları, 2015 – 2022

	Kars	TRA2	Türkiye
2015	252.842	507.348	177.494.692
2016	203.037	606.881	154.311.937
2017	330.530	797.868	155.809.568
2018	392.661	807.209	190.686.722
2019	410.900	803.058	211.287.063
2020	305.510	635.580	95.323.093
2021	388.581	800.238	176.033.718
2022	459.578	881.439	237.689.641

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023)

Turistlerin ortalama kalış süreleri incelendiğinde ise Kars ilinde genel olarak yukarı yönlü bir eğilim olduğu görülmektedir. 2015 yılında 1,30 olan ortalama kalış süresi 2022 itibariyle 2'ye yaklaşmış ancak diğer yıllarda olduğu gibi ülke ortalamasının altında kalmıştır.

Tablo 10. Turistlerin Ortalama Kalış Süreleri, 2015 – 2022

	Kars	TRA2	Türkiye
2015	1,30	1,42	2,61
2016	1,47	1,53	2,60
2017	2,15	1,84	2,52
2018	2,05	1,84	2,65
2019	1,87	1,85	2,61
2020	1,95	1,94	2,28
2021	1,90	1,86	2,49
2022	1,85	1,80	2,57

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023)

3.2.5. Yıllara Göre Tesislerin Doluluk Oranları

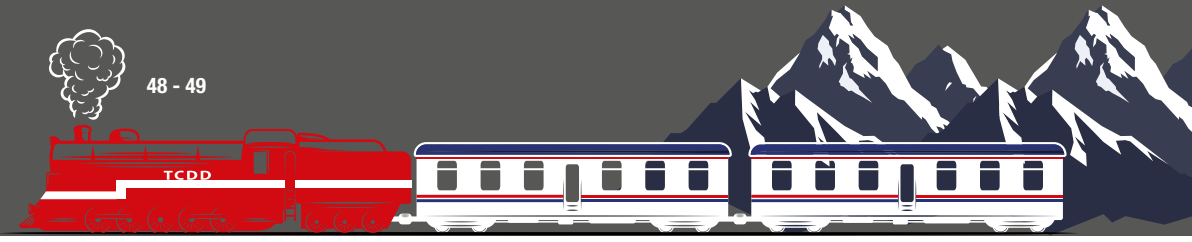
Kars ilindeki tesislerin doluluk oranları Bakanlık ve Belediye belgeli tesisler olarak ayrı ayrı incelenmiştir. Bakanlık belgeli tesislerdeki doluluk oranlarına bakıldığında; yabancı ziyaretçi azlığından dolayı yerli turistlerin doluluk oranı Türkiye ortalamasının oldukça üzerinde olduğu görülmektedir. Özellikle 2019 yılı ve Covid-19 pandemisi etkilerinin nispeten geride bırakıldığı 2021 yılı incelendiğinde ise yerli ziyaretçiler bakımından doluluk oranlarının diğer yıllara kıyasla yüksek olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 11. Bakanlık Belgeli Tesislerin Doluluk Oranları, 2015 – 2022

		Kars	Türkiye
2015	Yabancı	1,91	36,85
	Yerli	17,37	14,33
2016	Yabancı	0,81	24,26
	Yerli	13,95	17,24
2017	Yabancı	0,77	30,24
	Yerli	27,13	20,76
2018	Yabancı	0,79	37,16
	Yerli	32,17	19,27
2019	Yabancı	0,63	41,52
	Yerli	33,47	17,38
2020	Yabancı	0,15	11,72
	Yerli	26,8	11,11
2021	Yabancı	0,26	25,84
	Yerli	33,34	16,47
2022	Yabancı	0,71	39,96
	Yerli	26,80	17,96

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023)

Kars ilindeki Belediye belgeli tesislerin doluluk oranları incelendiğinde; Bakanlık belgeli tesislerdeki durumla benzer şekilde yerli ziyaretçilerin doluluk oranı Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu görülmektedir. Özellikle 2015, 2018 ve 2019 yıllarında yerli ziyaretçilerin doluluk oranları diğer yıllara göre daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Bunun yanı sıra 2016, 2018 ve 2019 yıllarında Belediye belgeli tesislerdeki yabancı ziyaretçi doluluk oranlarının Bakanlık belgeli tesislere kıyasla daha fazla olduğu görülmektedir.

Tablo 12. Belediye Belgeli Tesislerin Doluluk Oranları, 2015 – 2022

		Kars	Türkiye
2015	Yabancı	2,07	9,22
	Yerli	32,72	22,05
2016	Yabancı	2,35	8,35
	Yerli	25,37	21,55
2017	Yabancı	1,71	10,17
	Yerli	26,29	25,97
2018	Yabancı	2,46	14,41
	Yerli	34,3	24,5
2019	Yabancı	2,64	16,52
	Yerli	33,44	25,23
2020	Yabancı	0,5	4,84
	Yerli	23,31	16,84
2021	Yabancı	0,54	11,98
	Yerli	25,17	23,68
2022	Yabancı	1,14	20,32
	Yerli	31,79	25,26

Kaynak: (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2023)

3.2.6. Turizm Sektöründe İşletme ve İstihdam Sayıları

Kars ve TRA2 Bölgesi'nde turizm alanında faaliyet gösteren işletmeler ve bu işletmelerdeki çalışan sayıları SGK verilerine göre incelenmiştir. İşyeri sayıları açısından yıllara göre seyre bakıldığında ülke içerisindeki oranlarında çok fazla değişim olmadığı görülmektedir. Çalışan sayıları bakımından ise; 2021 yılında lokantalar ve seyyar yemek hizmetleri iş kolunda faaliyet gösteren iş yeri sayısının azalmasına rağmen sigortalı çalışan sayısının 943'e ulaşarak artış eğiliminde olduğu görülmüştür. Bu artışta destinasyona gelen Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ziyaretçi sayılarındaki yükselişin etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanı sıra 2021 yılında bir önceki yıla göre oteller ve benzeri konaklama yerleri ile seyahat acentası faaliyetleri iş kolunda bulunan sigortalı çalışan sayılarında ise düşüş olduğu görülmektedir. Bu durum Covid-19 pandemisi nedeniyle kapanan işletmelerden kaynaklandığı değerlendirilmektedir.

Tablo 13. Kars İli ve TRA2 Bölgesi'nde Faaliyet Gösteren Turistik İşletmeler ve Çalışan Sayıları

	Lokantalar ve Seyyar Yemek Hizmeti Faaliyetleri						Seyahat Acentesi Faaliyetleri						Oteller ve Benzer Konaklama Yerleri		
	İşyeri			Çalışan			İşyeri			Çalışan			Çalışan		
	2010	2019	2021	2010	2019	2021	2010	2019	2021	2010	2019	2021	2010	2019	2021
Kars	69	122	120	328	749	943	4	7	9	7	29	16	226	301	296
TRA2	172	389	425	792	1.829	2.162	9	25	26	37	66	57	451	675	635
Türkiye	46.692	92.448	100.364	263.480	528.798	568.634	3.674	7.397	7.245	24.673	49.400	47.413	211.420	367.664	339.727

Kaynak: (SGK İl Müdürlükleri, 2022)

3.2.7. Kamu Turizm Yatırımları

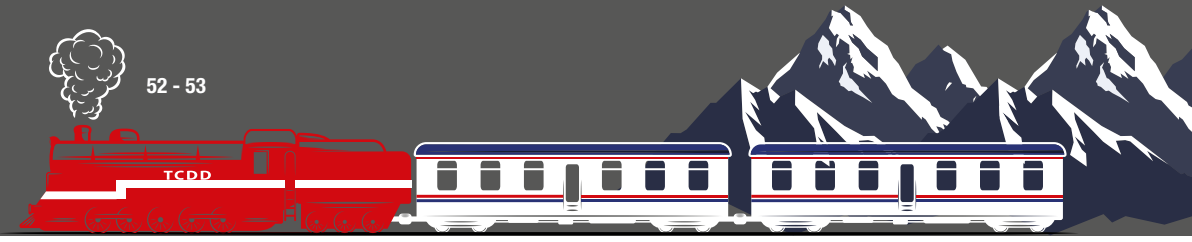
Kars ilinde Doğu Ekspresi'nin popüler olduğu 2017 yılı öncesi ve sonrasında önemli kamu yatırımları gerçekleşmiştir. Kars ilinin turizmde rekabet gücünü artıran ve il ekonomisine katkı sağlayan bu yatırımlar arasında Kafkas Cephesi Harp Tarihi Müzesi, Peynir Müzesi, Ani Ören Yeri kazı çalışmaları ve çevre düzenlemesi, Ebu-l Menuçehr Camii'nin ibadete yeniden açılması, Sarıkamış ve Arpaçay kütük evleri, Kars Kalesi çevre düzenlemesi, Beylerbeyi Sarayı restorasyonu, Millet Bahçesi, Muradiye Hamamı ve Mazlum Ağa Hamamı restorasyonları, Evliya Cami ve Ebul Hasan Harakani Türbesi çevre düzenlemesi ile Kars Çayı ıslahı projesi ve Kars Bedesteni projeleri yer almaktadır.

Kars şehir merkezindeki Baltık mimari örneklerinin turizme kazandırılması ve bütüncül bir turizm anlayışı geliştirilmesi amacıyla, Serhat Kalkınma Ajansı tarafından hazırlanan ve Avrupa Birliği (AB) Katılım Öncesi Mali Yardım Fonu ile finanse edilen “Tarihi Kimliğiyle Kars Kent Projesi” ile Kars Haydar Aliyev Caddesi üzerinde bulunan 23 adet tescilli (yedi tanesi kamu binası olmak üzere) ve 9 adet tescilsiz bina için cephe iyileştirmesi yapılmıştır. Ayrıca caddenin aydınlatma işleri ve çevre düzenleme işleri yapılarak 680 metrelik bir turizm güzergâhı oluşturulması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra Ani Ören Yeri'nin etrafının koruma çitleriyle kapatılması sağlanmış ve aynı alanda sokak mobilyaları ile yönlendirme ve bilgilendirme tabelaları yapılmıştır. Projenin teknik yardım bileşeninde ise Kars'ın turizm sektöründe rekabet gücünü artırmaya yönelik strateji geliştirme, pazarlama, tanıtım, analitik çalışmalar ve araştırma faaliyetleri gerçekleştirilmektedir.

4. Bölüm

TREN TURİZMİ

4. Tren Turizmi

19. yy 'da demiryolu ulaşımı toplu seyahatlerin ilk taşıma araçlarından biri olarak turizm faaliyetlerinin gelişmesinde veya yayılmasında büyük rol oynamıştır. Düşük maliyetli olması, güvenli seyahat sunması, sosyalleşme imkânı tanınması ve doğaya karşı sürdürülebilir olması gibi avantajlarından dolayı diğer ulaşım araçlarına kıyasla önemli birer turistik araç haline gelmiştir. (Şahbaz & Yüksel, 2008). Turistik bir aktivite içeren ve yavaş hareket eden tren seyahati, güzergâh boyunca eşsiz manzaraların görülmesi ve birçok yaşayan kültürle etkileşime girilmesi bakımından farklı deneyim arayışları amacıyla seyahat edenler tarafından rağbet görmektedir. (Gretha & Marchi, 2013).

Tarifeli ulaşım amacı ile kullanılan yaygın trenlerin dışında, turistik açıdan öneme sahip sıra dışı güzergâhlardaki trenleri tercih eden turistlerin turizm hareketi ‘demiryolu turizmi’ olarak tanımlanmaktadır (Çakıcı, 2019). Uluslararası literatürde “rail tourism” olarak belirtilen tren turizmi, insanlar tarafından özellikle nostaljik amaçlar ve eşsiz manzaralar nedeniyle dünya genelinde oldukça talep edilmektedir (Jafari, 2002).

Demiryolu ulaşımının ekonomik ve sosyal etkileri turizm sektörüne de yansımıştır. Demiryolu ulaşımı kitle taşımacılığı sayesinde çok sayıda turistin aynı anda hareket etmesi, seyahat esnasında tren içerisinde rahat ve konforlu bir şekilde hareket imkânı vermesi, yeme içme ve geceleme olanakları sunması gibi birçok avantaj ile turizme olumlu katkılar sağlamaktadır (Doğaner, 1998).

4.1. Dünya’da Tren Turizmi

Demiryolları geçmiş dönemlerde çoğunlukla ulaşım ve yük taşımacılığında kullanılmaktaydı. Günümüzde ise yük taşımacılığının yanı sıra insanların hoş ve eğlenceli vakit geçirebilecekleri bir aktivite aracı olarak da tercih edilmektedir. Ayrıca insanların gelişen refah seviyesi, çeşitlenen ilgili alanları ve nostaljik deneyimler yaşama istekleri, trenleri birer turistik ürün haline getirmiştir. Bu sayede dünyanın birçok bölgesinde farklı temalarda tasarlanmış turizm amaçlı tren rotaları ve turları büyük talep görmektedir (Doğan vd., 2018).

Son yıllarda eşsiz demiryolu rotaları ile popüler hale gelmiş birçok turistik tren bulunmaktadır. Bunlar arasında; Paris-İstanbul arasında sefer yapan Orient Express, Güney Afrika’da restoranıyla ün kazanmış Blue Train, Çin’de bulunan Skytrain ve Meksika’daki Copper Canyon ile Avustralya’da faaliyet gösteren Hint-Pasifik tren rotaları turistik trenlerin oldukça popüler ve yaygın olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte turistik trenler temalarına göre sınıflandırılmış olup bir kısmı lüks özellikleriyle bazıları ise güzergâhlarındaki doğa manzaraları ile ün kazanmıştır. Ayrıca farklı tema ve rotalardaki bu trenler turistlerin özel isteklerine göre tasarlanmış hizmetler ve ürünler de sunmaktadır (Hsu vd., 2016).

Doğu Ekspresi gibi nostaljik tren seyahati sunan pek çok kültürel rota bulunmaktadır. Bunlar arasında en popüler olanları; Avustralya’daki The Ghan, Rusyada’ki Trans Sibiry ve İsviçre’deki Glacier Ekspres tren turizmi rotalarıdır. The Ghan tren seyahati rotası; Güney Avusturalya’dan başlayarak, kuzeyde yer alan Darwin’e kadar ulaşmaktadır. İsviçre Alplerini görme fırsatı sunan Glacier Ekspresi ise dünyanın en yavaş tren seyahatlerinden bir olarak kabul edilmektedir. Seyahat güzergâhı boyunca 91 tünel ve 291 köprüden geçerek geniş pencereleri sayesinde Matterhon Dağı ve İsviçre Büyük Kanyonu gibi doğal manzaraların rahatça izlenmesine olanak sağlamaktadır. Rusya’da bulunan Trans Sibiry Ekspresi ise dünyanın en çok ilgi gören tren seyahat rotalarından biridir. Moskova’dan başlayarak doğuda yer alan liman kasabası Vladivostok’a kadar devam etmektedir. Bahsi geçen bu tren rotalarının her biri turistik demiryolu ve kültürel miras varlığı olarak kabul edilmektedir (Eser & Asmadili, 2019).

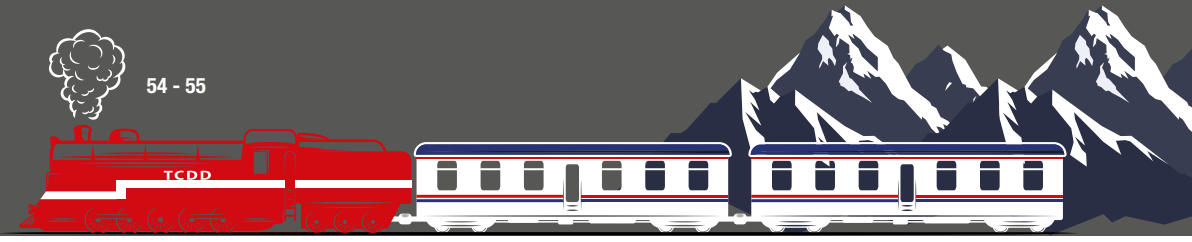
Dünyanın farklı bölgelerinde hem sunduğu manzaralar hem de uzun güzergâhları ile bilinen önemli demiryolları Tablo 14’de gösterilmiştir.

Tablo 14. Dünyada Önemli Turistik Demiryolları ve Rotaları

Demiryolu İsmi	Ülke	Güzergâh
Trans Siberian Exspres	Rusya	Moskova - Vladivostok
The Ghan	Avustralya	Adelaide - Darwin
Palace on Wheels	Hindistan	Yeni Delhi - Agra
Glacier Express	İsviçre	Zermatt – St.Moritz
Flam Railway	Norveç	Flam – Myrdal
Tranz Alpine	Yeni Zelanda	Christchurch – Greymouth
Grand Canyon Railway	ABD	Williams –Grand Canyon National Park
Bergen Railway	Norveç	Bergen - Oslo
Alishan Forest Railway	Tayvan	Yeni Delhi – Agra Chiayi
The Jacobite	İskoçya	Fort William - Mallaig
Durango and Silverton Railroad	ABD	Durango - Silverton
Mooka Line	Japonya	Ibaraki – Tochigi
The Trochita	Arjantin	Patagonya
Kalka Shimla	Hindistan	Kalka - Shimla
Doğu Ekspresi	Türkiye	Ankara - Kars

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

4.2.Türkiye’de Tren Turizmi

Türkiye’de turistik tren rotaları seyahat severlerin farklı deneyim arayışları ve deneyim yaşayan kişilerin sosyal medya paylaşımları ile popüler hale gelmiştir. Türkiye’de yaygın olarak tarifeli tren seferleri kullanılmakta olup son yıllarda tren turizmine artan talep doğrultusunda turistik amaçlı tren rotaları ve seferleri faaliyete geçirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Bölge haritası ve Türkiye’de sefer yapan ana hat trenler aşağıda gösterilmektedir.

Harita 1. Türkiye’de Faaliyet Gösteren Ana Hat Trenleri

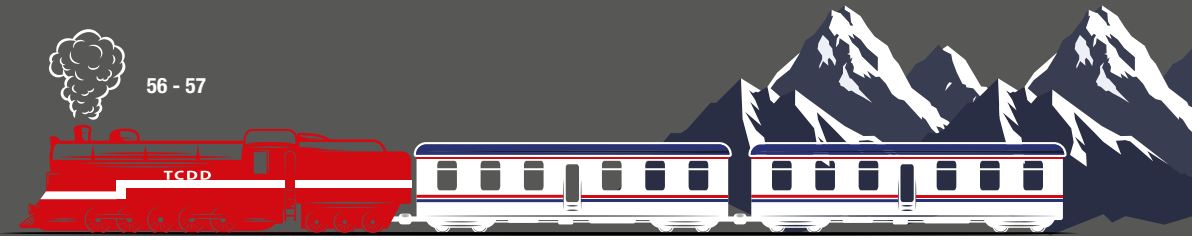
Kaynak: (TCDD, 2023)

Türkiye’deki demiryollarının sahip olduğu farklı coğrafyalara yayılan geniş ulaşım ağı ve alt yapısı ile ulaşım ihtiyacının sağlanmasının yanı sıra turistik tren seyahatleri de gerçekleştirilmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) tarafından işletilen ana hat tren seferleri ve güzergâhları Tablo 15’te gösterilmiştir. Uzun rotalar ve vagon türlerine sahip olan ve aynı zamanda turistik amaçla en yaygın kullanılan ana hat trenler; Doğu Ekspresi, Turistik Doğu Ekspresi, Van Gölü Ekspresi, Güney Kurtalan Ekspresi ve Ankara Ekspresi’dir.

Tablo 15. Türkiye’de Faaliyet Gösteren Ana Tren Hatları ve Güzergâhları

Demiryolu İsmi	Güzergâh	Vagon Türü
İzmir Mavi Treni	Ankara-İzmir	Pulman-Yataklı-Yemekli
Konya Mavi Treni	Konya-İzmir	Pulman-Yataklı-Yemekli
Karesi Ekspresi	Balıkesir-İzmir	Pulman
Ege Ekspresi	İzmir-Kütahya	Pulman
6 Eylül Ekspresi	İzmir-Balıkesir	Pulman
17 Eylül Ekspresi	İzmir-Balıkesir	Pulman
Pamukkale Ekspresi	Denizli-Eskişehir	Pulman
Toros Ekspresi	Konya-Adana	Pulman
Doğu Ekspresi	Ankara-Kars	Pulman-Kuşetli-Yemekli
Turistik Doğu Ekspresi	Ankara-Kars	Yataklı-Yemekli
Van Gölü Ekspresi	Ankara-Tatvan	Pulman-Kuşetli-Yataklı-Yemekli
Güney Kurtalan Ekspresi	Ankara-Kurtalan	Pulman-Kuşetli-Yataklı-Yemekli
Fırat Ekspresi	Elazığ-Adana	Pulman
Erciyes Ekspresi	Kayseri-Adana	Pulman
Ankara Ekspresi	Ankara-Halkalı	Pulman-Yataklı-Yemekli
Göller Ekspresi	Isparta-İzmir	Pulman
Boğaziçi Ekspresi	Ankara-Arifiye	Pulman

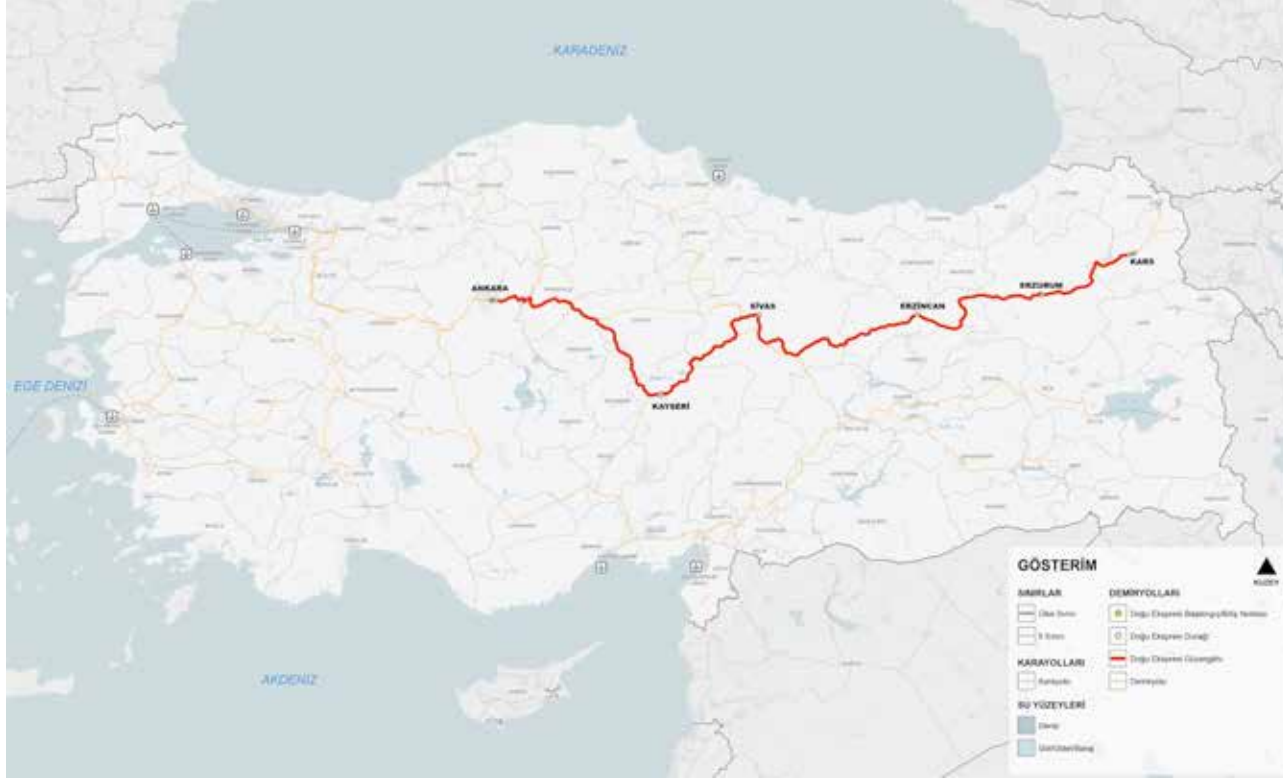
Kaynak: (TCDD Taşımacılık A.Ş., 2023)

4.2.1. Doğu Ekspresi'nin Tarihi ve Gelişimi

Doğu Ekspresi hattının Ankara-Kars güzergâhı zaman içerisinde tamamlanmıştır. 1927'de hat tamamlanarak Kayseri'ye ulaşmış, 1930 yılında ise Ankara-Sivas arasında demiryolu ulaşımı sağlanmıştır. Demiryolu hattı 7 Ekim 1938 tarihinde Erzincan'a, 6 Eylül 1939'da ise Erzurum'a ulaşmıştır. Demiryolunun Erzurum'a ulaşmasıyla hat, Rusların inşa etmiş olduğu Erzurum-Kars demiryolu hattına bağlanmıştır. 1962 yılında ise güzergâhı Kars'a kadar uzatılan, 1991 yılından itibaren tarifeli olarak Ankara ile Kars arasında sefer yapan ve Kırıkkale-Kayseri-Sivas-Erzincan-Erzurum illerinden geçen 1.310 kilometre uzunluğundaki Doğu Ekspresi Tren hattının nihai güzergâhı meydana gelmiştir (Ceylan vd., 2018).

Harita 2. Doğu Ekspresi Hattı ve Güzergâhı

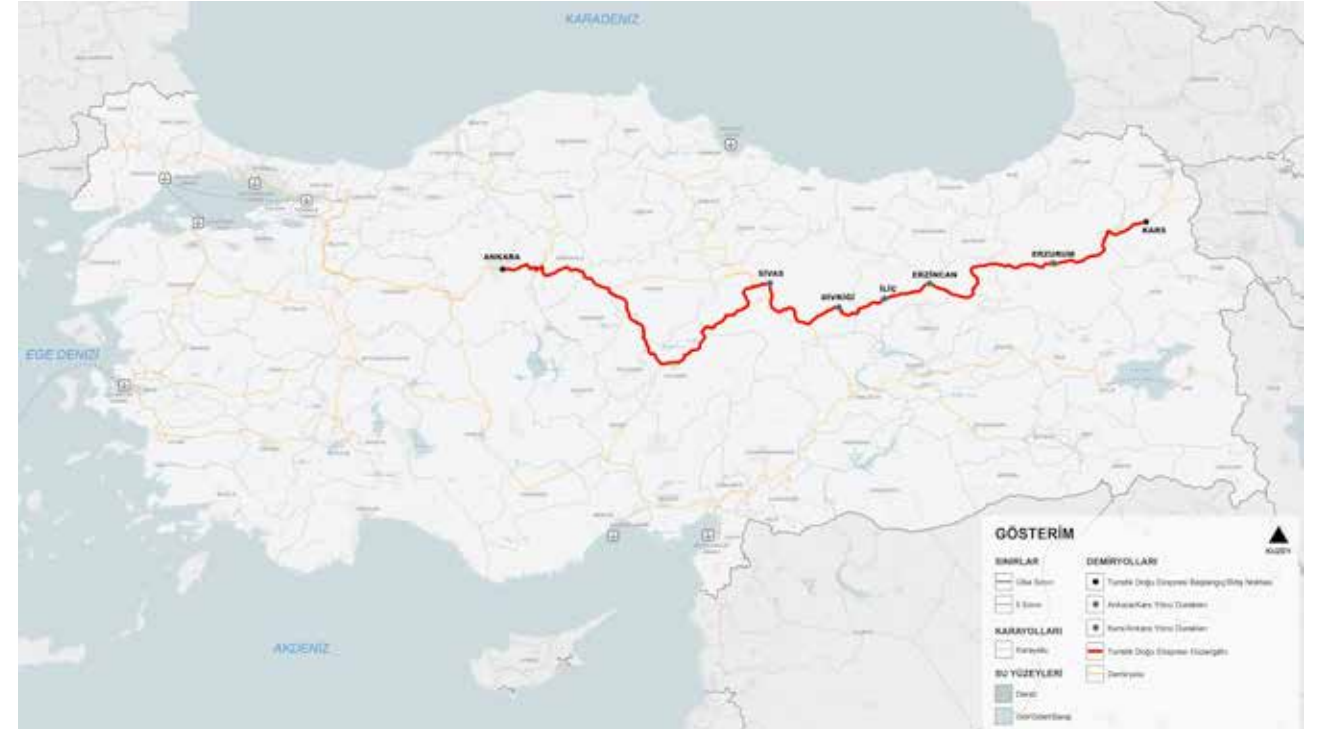
Kaynak: (TCDD, 2023)

Doğu Ekspresi Ankara-Kars arasında her gün işlemekte olup sefer süresini yaklaşık 26 saatte tamamlamaktadır. Pulman, örtülü kuşetli ve yemekli vagonlardan oluşan Doğu Ekspresi, güzergâhındaki doğal güzellikleri görebilme ve nostaljik atmosferi deneyimleme bakımından seyahat severler tarafından en çok talep edilen trenler arasındadır. En yoğun sezon kış döneminde olup farklı gelir seviyelerine ve sosyal sınıflara sahip gruplar tarafından tercih edilmektedir. Özellikle bu talep Doğu Ekspresi deneyimi yaşayan kişilerin sosyal medya paylaşımları ile gün geçtikçe daha fazla artmaya başlamış ve 2017 yılı sonrasında Kars iline gelen turist sayısındaki artışı oldukça etkilemiştir.

4.2.2. Turistik Doğu Ekspresi

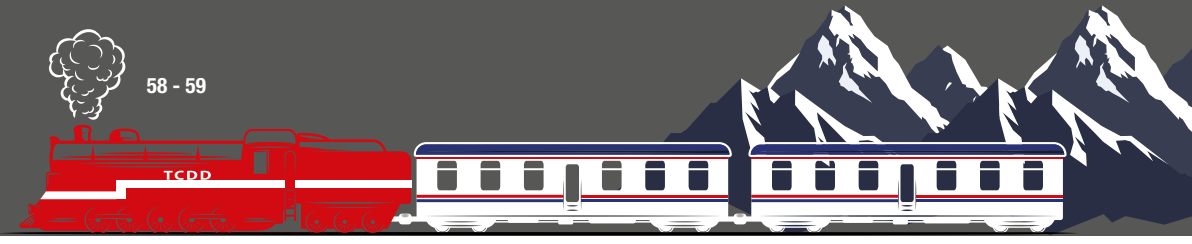
Doğu Ekspresi seyahatlerinin turizm sektörünün bir parçası haline gelmesi sonucunda turizm çeşitliliği açısından yeni bir eğilim başlamış ve seyahat severler tarafından yoğun talep gösterilmiştir. Doğu Ekspresi'nin elde ettiği bu turistik talep nedeniyle Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın teklifiyle Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları, sadece turistik amaçlı seyahatler için 29 Mayıs 2019'dan itibaren Ankara-Kars arasında Turistik Doğu Ekspresi ismiyle gidiş dönüş olacak şekilde yeni bir hattı hizmete koymuştur. Türkiye'nin turizm amaçlı ilk tren işletmesi olan Turistik Doğu Ekspresi, 2 hizmet, 1 yemekli ve 6 yataklı olmak üzere toplam 9 vagonlardan oluşmakta ve 120 yolcuya kadar hizmet verebilmektedir. Tren, Ankara–Kars arasında Erzincan ve Erzurum'da; Kars-Ankara arasında ise İliç, Divriği ve Sivas'ta yaklaşık 3'er saatlik molalar gerçekleştirmektedir. Yataklı ve yemekli vagonlardan oluşan Turistik Doğu Ekspresi konsept olarak farklı kültürlerle sahip şehirlerin ziyaret edilmesine de olanak sağlamaktadır (TCDD Taşımacılık A.Ş., 2023).

Harita 3. Turistik Doğu Ekspresi Güzergâhı

Kaynak: (TCDD, 2023)

Turistik Doğu Ekspresi rotası üzerindeki illerin başta doğa ve kültür olmak üzere gastronomi potansiyellerinin de harekete geçmesini sağlamıştır. Özellikle seyahat güzergâhındaki illerin yöresel ve gastronomi ürünlerine turistler yoğun talep göstermektedir. Bu turizm hareketliliği destinasyonlardaki işletmelerin sundukları hizmet kalitesini ve ürün çeşitliliğini de artırmaktadır. Bu bağlamda Turistik Doğu Ekspresi dünya genelinde örnekleri bulunan tren turizminin ülkemizde gelişmesine önemli katkılar sunmakta ve varış noktası olan Kars ilinin turizm gelirine katkı sağlamaktadır.

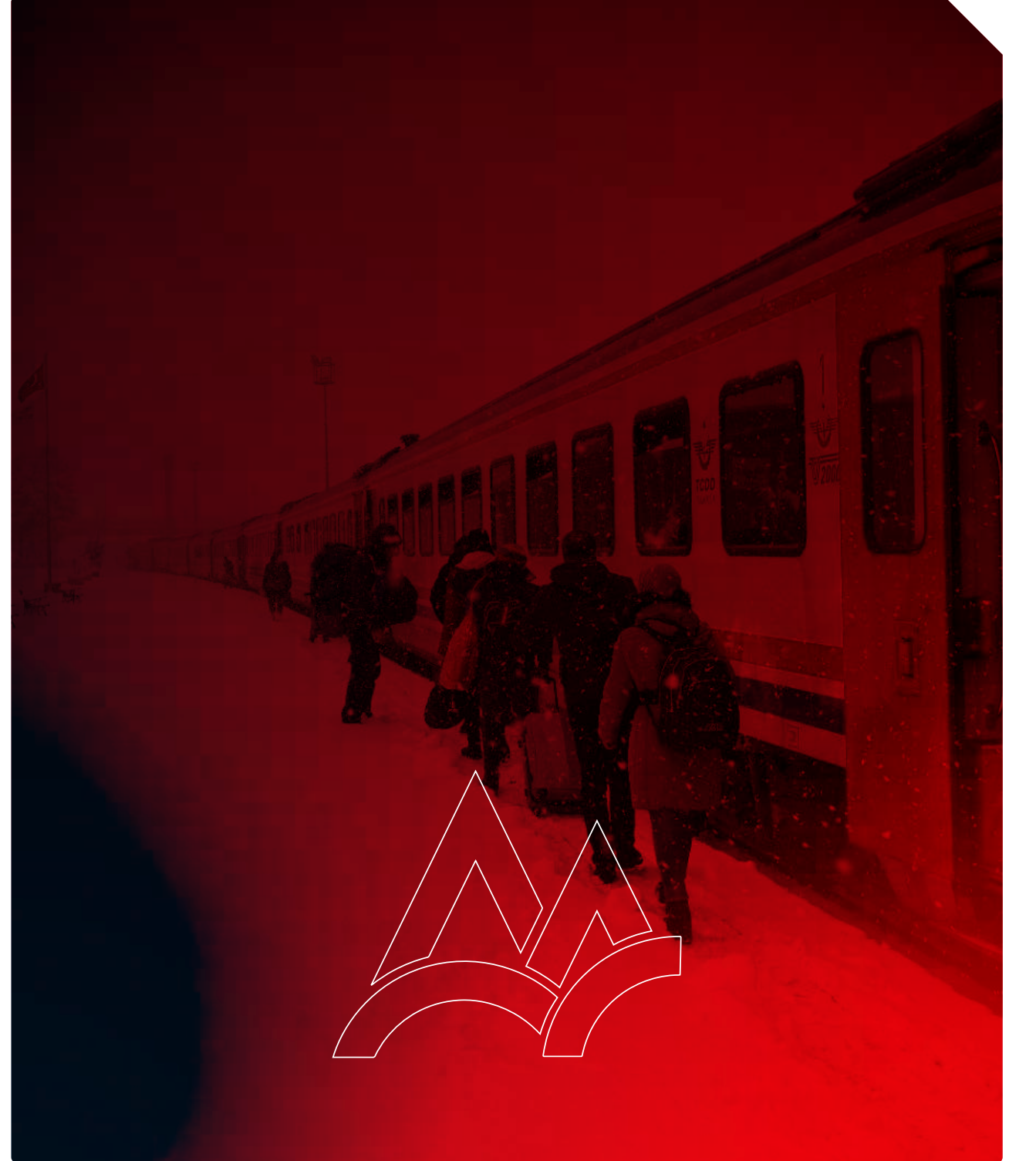
Tablo 16. Doğu Ekspresi ile Kars'a Gelen ve Giden Toplam Yolcu Sayıları, 2010-2022¹

	Giden	Gelen	Toplam
2010	15.349	22.939	38.288
2011	55.666	55.419	111.085
2012	70.149	72.465	142.614
2013	88.988	97.589	186.577
2014	103.434	106.828	210.262
2015	106.034	107.077	213.111
2016	85.048	86.472	171.520
2017	109.762	115.517	225.279
2018	159.630	152.996	312.626
2019*	157.128	153.592	310.720
2020*	47.659	47.449	95.108
2021*	60.058	59.991	120.049
2022*	57.547	52.855	110.407

Kaynak: (TCDD Taşımacılık A.Ş., 2023)

Doğu Ekspresi ile Kars'a gelen ve giden toplam yolcu sayısı 2010'da 38.288 iken 2018 yılında yaklaşık 313.000'e ulaşmıştır. Covid-19 pandemisinin başladığı 2020 yılında ise toplam yolcu sayısı 95.108'e gerilemiştir. Bunun yanı sıra Covid-19 pandemisi kısıtlamalarının kaldırılmasıyla sonraki yıllarda yolcu sayılarında hareketlilik olduğu görülmüştür.

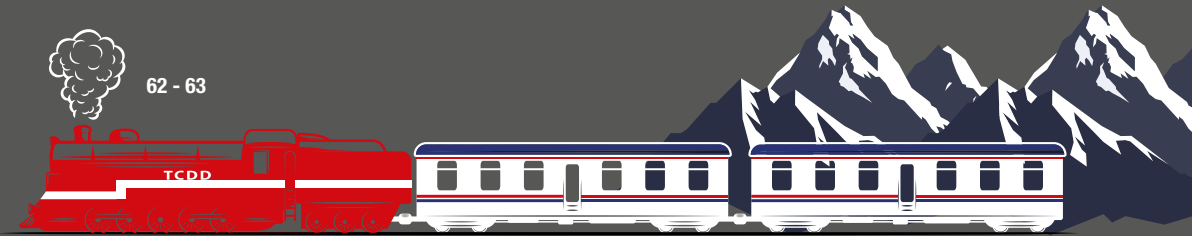
^{1*} Belirtilen yıllar hem Doğu Ekspresi hem de Turistik Doğu Ekspresi toplam yolcu sayılarını kapsamaktadır. Diğer yıllara ilişkin veriler sadece Doğu Ekspresi yolcu sayılarını içermektedir.

5. Bölüm

DOĞU EKSPRESİ'NİN KARS İLİ EKONOMİSİNE KATKISI: SAHA ARAŞTIRMASI VE ANALİZİ

5. Doğu Ekspresi'nin Kars İli Ekonomisine Katkısı: Saha Araştırması ve Analizi

Bu bölümde öncelikle araştırmanın amacı ve önemine vurgu yapılarak araştırmanın kapsamı ve sınırlılıkları ile değişkenleri, örnekleme, yöntemi ve çalışma sonucundaki bulgular yer almaktadır.

5.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu çalışmada son yıllarda birçok seyahat sever tarafından yoğun talep gösterilen Doğu Ekspresi'nin Kars ili ekonomisine katkısı incelenmeye çalışılmıştır. Araştırma iki aşamadan oluşmakta olup ilk olarak Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden yerli ve yabancı ziyaretçilerin yapmış oldukları harcamaların Kars'ta turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmeler üzerindeki ekonomik etkilerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. İkinci aşamada ise turizm sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden turistlerden elde ettikleri gelirler ile sundukları hizmetler sonucunda oluşan giderler tespit edilmeye çalışılmıştır.

Bu araştırma ile ortaya çıkan bulgularla birlikte; Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden turistlerin profillerinin tespit edilmesi, harcama türlerinin belirlenmesi ve bu harcamaların Kars ekonomisine katkılarının ortaya çıkarılması ile bundan sonra yapılacak olan çalışmalara kaynak oluşturması hedeflenmiştir.

5.2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırları

Araştırmanın birinci örneklemini Kars iline Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden yerli ve yabancı ziyaretçiler oluşturmaktadır. Araştırmada Kars iline seyahat acentaları vasıtasıyla veya bireysel olarak gelen turistlerin yeme-içme, konaklama, kültür-eğlence, il içi/dışı tur hizmetleri ve diğer harcamalar ele alınmıştır.

Araştırmanın ikinci örneklemini ise; Kars'taki doğrudan turizm faaliyetlerinden etkilenen ve gelirleri önemli oranda Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden turistlerin harcamalarına bağlı olan işletmeler oluşturmaktadır. Ancak zaman ve veri kısıtlılığı nedeniyle örneklem kapsamı konaklama işletmeleri, yiyecek-içecek işletmeleri, yöresel gıda işletmeleri ve hediyelik eşya işletmeleri ile sınırlı tutulmuştur.

Kars iline Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden yerli ve yabancı turistler, yoğun olarak Aralık, Ocak, Şubat ve Mart aylarında gelmektedir. Destinasyonda turist yoğunluğunun diğer aylara kıyasla fazla olmaması nedeniyle sadece bu dört ay içerisinde gelen yerli ve yabancı turistler araştırma kapsamına alınmıştır. Dolayısıyla araştırma sonuçları değerlendirirken belirtilen aylar dışında Kars iline gelen ziyaretçiler göz önüne alınarak genelleme yapılamamaktadır. Ayrıca 6 Şubat 2023 tarihinde asrın felaketi olarak nitelendirilen ve ülkemizdeki 11 ilimizi en derin şekilde etkileyen Kahramanmaraş Pazarcık ve Elbistan ilçeleri merkezli depremler nedeniyle birçok yerli ve yabancı ziyaretçi rezervasyonlarını iptal ettirmiştir. Bu nedenle araştırma kapsamında Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden yerli ve yabancı ziyaretçilere yapılan anket çalışması sınırlı düzeyde kalmıştır.

5.3. Araştırmanın Değişkenleri

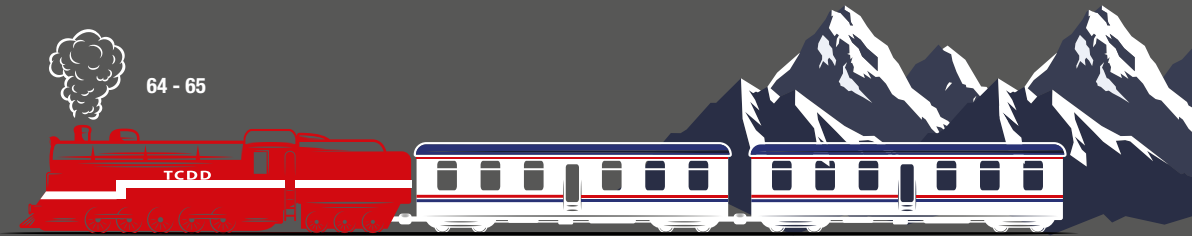
Araştırma iki grup değişkenden oluşmaktadır. Birinci gruptaki değişkenler ziyaretçilerin demografik özellikleri, harcama türleri ve seyahat süreçlerine ilişkin bilgileri içermektedir. İkinci gruptaki değişkenlerde ise işletme türleri, kapasiteleri, çalışan sayıları, gelen ziyaretçilerin ortalama harcama miktarları ve sundukları hizmete göre gelir/gider tabloları yer almaktadır. Bunun yanı sıra ziyaretçilerin harcama türlerine yönelik bilgilere ulaşabilmek için uluslararası turizm örgütleri tarafından kabul edilen sınıflamadan faydalanılmıştır. Bu değişkenler; yiyecek-içecek, konaklama, kültür-eğlence, yöresel gıda, hediyelik eşya, tur hizmetleri, diğer mal ve hizmetler vb. değişkenlerden oluşmaktadır.

5.4. Araştırmanın Yöntemi ve Örnekleme

Araştırma evrenini Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden yerli ve yabancı turistler ve Kars'ta turizm sektöründe hizmet veren işletmeler oluşturmaktadır. Araştırma genel hatlarıyla iki ayrı örnekleme temsil etmektedir. İlk örneklem Kars ilini ziyaret etmiş ve Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden dönüş yolundaki turistler araştırmanın örnekleme olarak seçilmiştir. Çalışma kapsamında tesadüfi olmayan örnekleme yöntemlerinden kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Bu örneklem türünde, örnek içinde yer alan katılımcılar istatistiksel olarak tesadüfi olmayan yollarla belirlenmektedir (Karamustafa & Yıldırım, 2007). Veri toplama aracı olarak ise turist harcamalarının alan araştırması yöntemi ile incelenmesi çerçevesinde turistik harcama ölçeği kullanılmıştır. Araştırma kapsamında yerli ve yabancı ziyaretçilerin gönüllülük ilkesi esas alınarak anket çalışması yapılmıştır. Bu bağlamda seyahatleri süresince turistlerin Kars ilinde yaptıkları harcamaları objektif olarak belirleyebilmek için çalışmaya kendi istekleriyle katılım sağlayan ziyaretçiler seçilmiştir.

Anket çalışması, TCDD Taşımacılık A.Ş. Genel Müdürlüğünden alınan izin doğrultusunda yolcu sayılarının en fazla olduğu 25 Ocak-28 Şubat 2023 tarihleri arasında Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi trenlerinde seyahat eden ve dönüş yolunda bulunan yolculara Kars-Erzurum hattında yapılmıştır. Ancak araştırmanın sınırları bölümünde belirtildiği üzere, 6 Şubat 2023 tarihinde gerçekleşen Kahramanmaraş Pazarcık ve Elbistan ilçeleri merkezli depremler nedeniyle Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden yolcu sayılarında büyük oranda düşüş meydana gelmiştir. Bu nedenle söz konusu tarih sonrası yapılan anket çalışmalarında katılım sayısı oldukça azalmıştır. Araştırma kapsamında 296 kişi anket çalışmasına katılım sağlamıştır. Anketlere ön değerlendirmelerin yapılması neticesinde eksik ve hatalı anketler çıkarılarak toplam 270 anket üzerinden frekans analizleri gerçekleştirilmiştir.

Çalışmanın ikinci örneklem grubunda ise; Kars ilinde doğrudan turizm faaliyetleri ile ilişkili konaklama, yiyecek-içecek, yöresel gıda ve hediyelik eşya işletmelerinin yöneticileri yer almaktadır. Örneklem çerçevesinde Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi yolcularının ziyaret edebileceği bütün işletmelere ulaşmaya çalışılmış ve 24 konaklama, 17 yiyecek-içecek, 25 yöresel gıda ile 5 hediyelik eşya işletmesi olmak üzere toplam 71 işletme yöneticisi ile görüşülmüştür. Veri toplama aracı olarak standart veriler elde etme ve analiz olanağı üstünlüğü nedeniyle anket yöntemi tercih edilmiştir. Çalışma kapsamında veriler işletme yöneticileri ile yüze yüze görüşmeler yapılarak 03-17 Nisan 2023 tarihleri arasında elde edilmiştir. Anket soruları Tunçsiper ve Kaşlı (2008) ile Sağlık (2011) çalışmalarından faydalanılarak yeniden tasarlanmıştır. Bu bağlamda yapılan araştırmada nicel araştırma tekniği kullanılmış olup yüz yüze anket çalışması sonucu elde edilen veriler çalışmanın amacına uygun olarak analiz edilmiştir.

5.5. Araştırmanın Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden yerli ve yabancı turistlerden ve Kars ilinde doğrudan turizm faaliyetleri ile ilişkili konaklama, yiyecek-içecek, yöresel gıda ve hediyelik eşya işletmelerinden elde edilen bulgular sunulmaktadır.

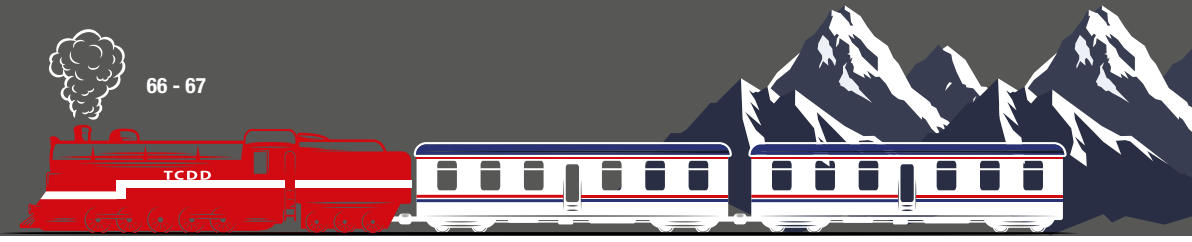
5.5.1. Turistlere İlişkin Bulgular

25 Ocak-28 Şubat 2023 tarihleri arasında yapılan anket çalışması kapsamında katılımcıların %55,6'sı kadınlardan %44,4'ü erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların % 26,7'si 45-53 yaş grubu arasında yer almakta olup % 46'sının lisans eğitim düzeyinde olduğu görülmektedir. Gelir düzeyi açısından bakıldığında ise; katılımcıların %31,1'i 25.000 TL ve üzeri gelire sahip olduğu ve çalışma durumları bakımından en fazla %29,2'lik oran ile özel sektör çalışanı oldukları anlaşılmaktadır.

Tablo 17. Turistlerin Demografik Özellikleri

Sayı/Oran		Yerli Turist (Kişi)	Yabancı Turist (Kişi)	Toplam (Kişi)	Yüzde (%)
Cinsiyet	Erkek	108	12	120	44,4
	Kadın	141	9	150	55,6
Yaş	18-26	38	3	41	15,2
	27-35	24	3	27	10
	36-44	27	-	27	10
	45-53	69	3	72	26,7
	54-62	62	7	69	25,6
	62+	29	5	34	12,5
Eğitim	İlköğretim	14	2	16	5,9
	Lise	47	8	55	20,3
	Ön lisans	27	3	30	11,2
	Lisans	120	4	124	46
	Lisansüstü	41	4	45	16,6
Gelir	5.500 TL ve altı	22	2	24	8,9
	5.501-10.000	38	3	41	15,1
	10.001-15.000	47	2	49	18,1
	15.001-20.000	39	-	39	14,5
	20.001-25.000	29	4	33	12,3
	25.000 TL ve üzeri	74	10	84	31,1
Çalışma Durumu	Kamu Çalışanı	57	1	58	21,5
	Özel Sektör Çalışanı	75	4	79	29,2
	İş insanı	10	3	13	4,8
	İşletme Sahibi / Esnaf	26	5	31	11,5
	Emekli	60	6	66	24,5
	Öğrenci	14	2	16	6
	İşsiz	7	-	7	2,5
İkamet Edilen Ülke	Türkiye	249	-	249	92,3
	Almanya	-	1	1	0,4
	İngiltere	-	8	8	3
	Belçika	-	5	5	1,8
	Hollanda	-	2	2	0,7
	Endonezya	-	2	2	0,7
	Japonya	-	2	2	0,7
	İran	-	1	1	0,4

Yerli turistlerin %74,6'sı, yabancı turistlerin ise %71,5'i tatillerini paket turla organize etmişlerdir. Yerli ziyaretçilerin %70,3'ü yabancı ziyaretçilerin ise %38,1'i seyahatlerini 1–4 gün arasında planladıkları tespit edilmiştir. Seyahat süreleri incelendiğinde yerli ve yabancı turistlerin tercihlerinin paralellik gösterdiği ifade edilebilir.

Yerli turistlerin %76,4'ü, yabancı turistlerin ise %71,5'inin seyahatleri süresince Kars çevresindeki illeri ziyaret ettiği tespit edilmiştir. Katılımcılar sırasıyla en fazla; Van, Ağrı/Doğubayazıt, Iğdır ve Ardahan illerini ziyaret etmişlerdir. Bununla birlikte seyahatlerini paket tur ile organize edenlerin ve Kars dışındaki illeri ziyaret edenlerin oranları; yabancı turistlerde aynı yerli turistlerde ise yakın olduğu görülmektedir. Bu bağlamda seyahatlerini paket tur ile organize eden yerli ve yabancı turistlerin Kars çevresindeki illeri ziyaret etme durumlarının daha fazla olduğu söylenebilir.

Tablo 18. Katılımcıların Seyahatlerini Organize Etme Şekilleri

Seyahat Organizasyonu		Yerli Turist	Yüzde %	Yabancı Turist	Yüzde %
Bireysel		63	25,4	6	28,5
Paket Tur		186	74,6	15	71,5
Toplam		249	100	21	100
Seyahat Süresi (Gün)	1-4	175	70,3	8	38,1
	1-8	74	29,7	8	38,1
	1-12	-	-	5	23,8
Toplam		249	100	21	100
Seyahat Kars Çevresindeki İlleri Kapsıyor mu?	Evet	190	76,4	15	71,5
	Hayır	59	23,6	6	28,5
Toplam		249	100	21	100

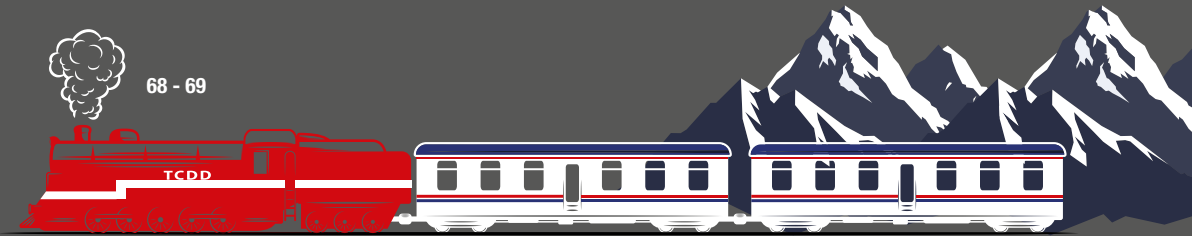
Yabancı turistlerin %38,1'nin seyahatleri hakkındaki bilgileri çoğunlukla seyahat acentaları/tur operatörlerinden elde ettikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte yabancı turistlerin %23,8'inin internet sitelerindeki bilgileri de dikkate aldıkları söylenebilir. Yerli turistlerin %36,9'unun en çok sosyal medya araçlarından bilgi sağladığı ve %23,2'sinin ise seyahat acentaları/tur operatörlerinden bilgi aldıkları belirlenmiştir. Yerli ve yabancı turistlerin seyahat planlarına yönelik bilgi sağlamada tv, gazete, dergi vb. kaynaklara başvurma sıklıklarının çok fazla olmadığı ifade edilebilir. Ayrıca yerli katılımcıların seyahatlerini organize ederken başvurdukları bilgi kaynakları olarak seyahat rehber kitapları, turizm fuarı ve kurumsal web siteleri kullanımlarının çok düşük olduğu görülmektedir.

Tablo 19. Katılımcıların Seyahatlerini Organize Ederken Başvurduğu Bilgi Kaynakları

Bilgi Kaynakları	Yerli Turist	Yüzde %	Yabancı Turist	Yüzde %
Seyahat Acentası/ Tur Operatörü	58	23,2	8	38,1
Sosyal Medya (Instagram, Youtube, Facebook, Twitter)	92	36,9	4	19,1
İnternet Siteleri (Tripadvisor, gezi blog, vlog, vb.)	46	18,4	5	23,8
Aile / Akraba / Arkadaş Tavsiyesi	29	11,6	3	14,3
Tv, Gazete, Dergi vb. (Haber, belgesel, gezi programı)	12	4,8	1	4,7
Seyahat Rehber Kitapları	2	0,8	-	-
Turizm Fuarı	6	2,4	-	-
Kurumsal web siteler (Kars Valiliği, Kars Turizm İl Müdürlüğü, Serhat Kalkınma Ajansı vb.)	4	1,9	-	-
Toplam	249	100	21	100

Yerli turistlerin %40,2'sinin, yabancı turistlerin ise %57,2'sinin kültürel turistik gezi yapmak için Kars ilini tercih ettikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların yüksek oranda Kars'ı tercih etme nedenleri arasında destinasyonun çeşitli tarihi ve kültürel değerlere sahip olmasından kaynaklı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte katılımcıların diğer seyahat nedenleri incelendiğinde tren seyahati deneyimleme amacıyla Kars ilini tercih ettikleri de anlaşılmaktadır.

Tablo 20. Katılımcıların Kars İlini Ziyaret Etme Amaçları

Seyahat Amacı	Yerli Turist	Yüzde %	Yabancı Turist	Yüzde %
Tren Seyahati	82	32,9	5	23,8
Kültürel Turistik Gezi	102	40,2	12	57,2
Kış / Kayak Turizmi	26	10,4	-	-
İnanç Turizmi	8	3,2	-	-
Gastronomi / Tadım	14	5,6	4	19
Aile/Akraba/Arkadaş ziyareti	7	2,8	-	-
İş / Ticaret	2	0,8	-	-
Eğitim-Öğretim	2	0,8	-	-
Sağlık	2	0,8	-	-
Alışveriş	4	1,6	-	-
Toplam	249	100	21	100

Yerli ve yabancı ziyaretçilerin konaklama tercihlerinin çoğunlukla otel işletmelerinden yana olduğu tespit edilmiştir. Bu durum katılımcıların Kars seyahatlerini çoğunlukla paket tur ile organize etmelerinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte misafirhane ve pansiyonda konaklamayı tercih eden yerli ziyaretçilerin %5,3'ü, ev pansiyonu ve kiralık ev tercih eden yabancı ziyaretçilerin ise %9,5 olduğu görülmektedir.

Tablo 21. Katılımcıların Konaklama Tercihleri ve Geceleme Sayıları

Konaklama Yapılan Yerin Türü	Yerli Turist	Yüzde %	Geceleme Sayısı	Yabancı Turist	Yüzde %	Geceleme Sayısı
Otel/Motel	226	90,7	484	19	90,5	35
Misafirhane/Pansiyon	13	5,3	29	-	-	-
Ev pansiyonu/Kiralık ev	10	4	15	2	9,5	4
Toplam	249	100	528	21	100	39

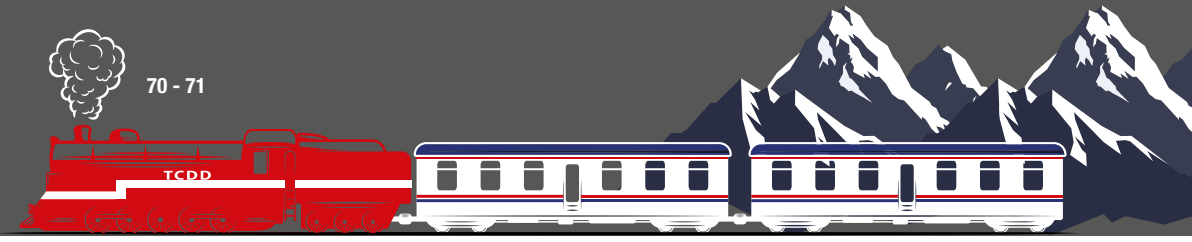
Yerli turistlerin %75,5'i yabancı turistlerin ise %38,1'inin Kars'a ulaşımını havayolu ile sağladıkları ve çoğunlukla aileleri ile birlikte seyahat ettikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte yerli ve yabancı turistlerin seyahat etme sıklıklarının benzer olduğu ve yılda 2-3 defa seyahat etmeyi tercih ettikleri ifade edilebilir.

Tablo 22. Katılımcıların Seyahat Etme Tercihleri

		Yerli Turist	Yüzde %	Yabancı Turist	Yüzde %
Kars'a hangi ulaşım aracıyla geldiniz?	Doğu Ekspresi	23	9,2	5	23,8
	Turistik Doğu Ekspresi	-		-	
	Uçak	188	75,5	8	38,1
	Tur otobüsü	38	15,3	8	38,1
Toplam		249	100	21	100
Kars'a kiminle geldiniz?	Yalnız	23	9,2	2	9,5
	Ailem	114	45,8	8	38
	Arkadaşım	82	33	6	28,5
	Tur grubu	30	12	5	24
Toplam		249	100	21	100
Yılda ortalama kaç defa seyahat edersiniz?	Yılda 1 defa	13	5,2	1	4,8
	Yılda 2-3	105	42,2	9	42,8
	Yılda 4-5	75	30,1	4	19
	Yılda 6-7	56	22,5	7	33,4
Toplam		249	100	21	100

Yerli turistlerin %78'i yabancı turistlerin ise tamamının Kars'ı daha önce ziyaret etmedikleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda katılımcıların çoğunluğunun Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile ilk defa seyahat ettikleri belirlenmiştir. Bununla birlikte yerli turistlerin %71'i yabancı turistlerin ise %85,7'sinin Kars seyahatini diğer destinasyonlara kıyasla ekonomik açıdan uygun olarak değerlendirdikleri söylenebilir.

Tablo 23. Katılımcıların Kars'a Seyahat Etme Durumları

		Yerli Turist	Yüzde %	Yabancı Turist	Yüzde %
Daha önce Kars'ı ziyaret ettiniz mi?	Evet	55	22	-	-
	Hayır	194	78	21	100
Toplam		249	100	21	100
Doğu Ekspresi/ Turistik Doğu Ekspresi ile daha önce seyahat ettiniz mi	İlk defa	219	88	20	95,2
	İkinci defa	18	7,2	1	4,8
	3 ve daha fazla	12	4,8	-	-
Toplam		249	100	21	100
Kars seyahatinizi diğer destinasyonlarla kıyasladığınızda ekonomik açıdan uygun olduğunu düşünüyor musunuz?	Evet	177	71	18	85,7
	Hayır	72	29	3	14,3
Toplam		249	100	21	100

Yerli ve yabancı turistlerin çoğunluğu Kars seyahatlerini paket tur satın alarak gerçekleştirmiştir. Yerli turistlerin %47,3'ünün, yabancı turistlerin ise %60'ının 6.001-8.000 TL arasında değişen miktarda paket tura ödeme yaptıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte yerli turistlerin %45,8'nin, yabancı turistlerin ise %52,5'nin 4.001-6.000 TL arasında değişen miktarlarda bireysel harcama yaptıkları tespit edilmiştir.

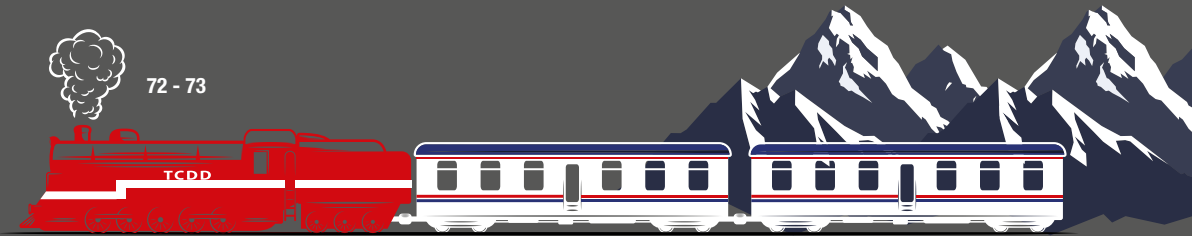

Tablo 24. Katılımcıların Paket Tura Ödedikleri Para Miktarı ve Kars'ta Yaptıkları Harcamalar

Paket Tura Ödenen (TL)	Paket Tur Satın Alan Yerli Turist Sayısı	Yüzde %	Bireysel Harcama Yapan Yerli Turist Sayısı	Yüzde %
0-4.000	4	2,1	74	29,7
4.001-6.000	64	34,5	114	45,8
6.001-8.000	88	47,3	41	16,5
8.001-10.000	27	14,5	13	5,2
10.000+	3	1,6	7	2,8
Toplam	186	100	249	100
Paket Tura Ödenen (TL)	Paket Tur Satın Alan Yabancı Turist Sayısı	Yüzde %	Bireysel Harcama Yapan Yabancı Turist Sayısı	Yüzde %
0-4.000	-	-	6	28,5
4.001-6.000	2	13,4	11	52,5
6.001-8.000	9	60	4	19
8.001-10.000	4	26,6	-	-
10.000+	-	-	-	-
Toplam	15	100	21	100

Tablo 25'deki veriler, çalışma kapsamında katılımcıların yapmış oldukları harcamaları ankete cevap verirken net olarak hatırlayamamaları nedeniyle harcama tutarları tahmini veya yaklaşık olarak değerlendirilmiş ve harcama türlerine göre kişi başı ortalama harcama miktarları esas alınarak hesaplanmıştır. Bu kapsamda Doğu Ekspresi'nin Kars ili ekonomisine doğrudan katkısını belirleyebilmek için harcama türlerine göre turistlerin ortalama kişi başı toplam harcama miktarları analiz edilmiştir. Bu doğrultuda Kars seyahatleri süresince kişi başı ortalama yerli turistlerin 7.716,56 TL, yabancı turistlerin ise 5.788,53 TL harcama yaptıkları belirlenmiştir.

Yerli turistlerin Kars ilinde yaptıkları harcamalar sırasıyla; %31,2'si konaklama, %21,5'i yiyecek-içecek ve %16,3'ü Kars dışına götürmek amacıyla alınan yöresel gıda ürünleri oluşturmaktadır. Yerli turistlerin yaptığı harcamaların büyük çoğunluğunun Kars ilindeki konaklama işletmelerinde yapıldığı, kültür/eğlence ve tur harcamalarının bu kapsamda yeterli miktarda pay almadığı

söylenabilir. Bunun nedeni olarak bu tür harcamaların paket tur programı kapsamında yer alması ve destinasyona gelen yerli turistlerin çoğunluğunun seyahatlerini paket tur ile organize etmesinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Yabancı turistlerin Kars ilindeki harcamalarının çoğunluğu %36,6'sı konaklama ve %31,4'ü yeme-içme aktivitelerinden oluştuğu tespit edilmiştir. Katılımcıların konaklama harcamalarına bakıldığında, yerli turistlerin yabancı turistlere göre daha yüksek ücretle konakladıkları söylenebilir. Yabancı turistler üçüncü sırada kültür ve eğlence harcamalarına ödeme yapmışlardır. Bununla birlikte yabancı turistlerin yerli turistlere göre hediyelik eşya ve Kars dışına götürmek amacıyla alınan yöresel gıda ürünlerine yönelik daha az harcama yaptıkları anlaşılmaktadır. Bunun nedeni olarak, yabancı turistlerin bu tür ürünleri yanlarında taşımak istememeleri veya istek ve ihtiyaçlarını karşılayabilecek ürün yetersizliğinden kaynaklandığı düşünülebilir.

Yerli ve yabancı turistlerin yaptıkları diğer ödemeler kıyaslandığında Kars içi tur harcamalarının düşük olduğu ve oransal olarak paralellik gösterdiği söylenebilir. Bunun yanı sıra yabancı turistlerin en az harcama yaptığı diğer mal ve hizmetlere yönelik ödemeler olduğu anlaşılmaktadır. Diğer mal ve hizmetlere yönelik ödemeler genel olarak kişisel harcamalardan oluşmaktadır. Bunlar kişisel bakım ürünleri, giyecek, ayakkabı, tütün, oto kiralama, haberleşme vb. harcamaları kapsamaktadır. Bu kapsamda yabancı turistlerin diğer mal ve hizmetlere yönelik kişi başı ortalama 216.30 TL, yerli turistlerin ise 647 TL harcama yaptıkları tespit edilmiştir.

Genel olarak değerlendirme yapıldığında, turistlerin Kars ilindeki harcamalarının konaklamadan sonra yüksek oranda yiyecek-içecek işletmelerinde yapıldığı görülmektedir. İl'de yapılan harcamanın fazla olması gastronomi turizminin varlığını hissettirmektedir. Ayrıca bu araştırma kapsamında, yerli ve yabancı turistlerin yaptıkları harcamalar sonucu oluşan ekonomik katkının sadece doğrudan etki özelinde olması, turizmin dolaylı ve uyarılmış etkileri de göz önüne alındığında daha fazla olabileceği söylenebilir. Sonuç olarak Doğu Ekspresi'nin sadece Kars ili özelinde değil aynı zamanda bölgesel kalkınma çerçevesinde de olumlu etkilerinin olduğu değerlendirilmektedir.

Tablo 25. Yerli ve Yabancı Ziyaretçilerin Kars İlinde Yaptığı Kişi Başı Ortalama Harcamaların Tümüleştirilmesi

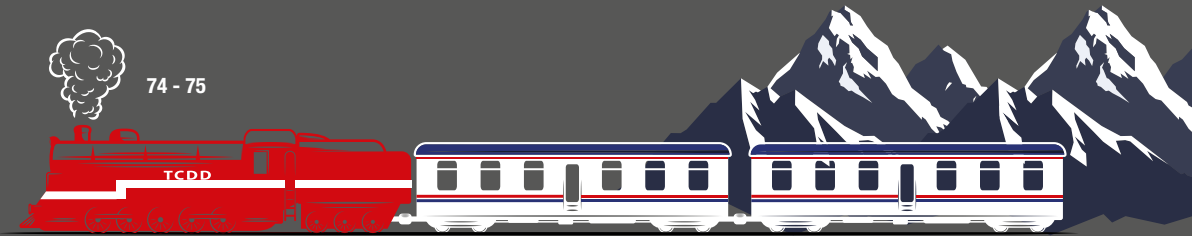
	Yerli Turist			Yabancı Turist		
	%	TL	\$	%	TL	\$
Yeme-içme Harcamaları Toplamı	21,5	1.655,00	88	31,4	1.813,46	96
Konaklama Harcamaları Toplamı	31,2	2.410,18	128	36,6	2.120,25	113
Kars içi Tur Harcamaları Toplamı	5,6	436,15	23	5,1	294	16
Kültür ve Eğlence Harcamaları Toplamı	5,8	450,21	24	9,8	569,52	30
Hediyelik Eşya Harcamaları Toplamı	11,2	864,57	46	3,9	225	12
Kars Dışına Götürmek Amacıyla Alınan Yöresel Gıda Harcamaları Toplamı	16,3	1.253,45	67	9,5	550	29
Diğer Mal ve Hizmetler Harcamaları Toplamı	8,4	647	35	3,7	216,30	12
Genel Toplam	100	7.716,56	411	100	5.788,53	308

Kaynak: Çalışma kapsamında turistlerden elde edilen tahmini veriler doğrultusunda hesaplanmıştır. 1\$= 18,80 TL (Ocak 2023)

Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden yerli ve yabancı ziyaretçilerin Kars ilinde yapmış oldukları günlük kişi başı harcama tutarlarını tespit edebilmek için ortalama kalış süreleri hesaplanmıştır. Tablo 21'deki geceleme sayıları incelendiğinde Kars ilinde ortalama kalış süreleri; yerli turistlerin 2,12 gün yabancı turistlerin ise 1,85 gün olduğu belirlenmiştir. Bu kapsamda günlük kişi başı yerli ziyaretçilerin 3.639,88 TL, yabancı ziyaretçilerin ise 3.116,90 TL harcama yaptıkları tespit edilmiştir.

Tablo 26. Yerli ve Yabancı Ziyaretçilerin Kars İlinde Yaptığı Ortalama Kişi Başı ve Günlük Harcama Tutarları

	Yerli Turist		Yabancı Turist	
Ortalama Kalış Süresi (Gün)	2,12		1,85	
Kişi Başı Ortalama Harcama Tutarı	7.716,56 TL	411 \$	5.788,53 TL	308 \$
Günlük Kişi Başı Ortalama Harcama Tutarı	3.639,88 TL	194 \$	3.116,90 TL	166 \$

Çalışma kapsamında katılımcıların Kars ilinde yapmış oldukları kişi başı ortalama harcama tutarları incelendiğinde; yerli ziyaretçilerin 411 \$, yabancı ziyaretçilerin ise 308 \$ olduğu tespit edilmiştir. Ancak Tablo 1'deki Türkiye geneli yabancı ve yurtdışında yaşayan vatandaş ziyaretçilerin 2022 yılı kişi başı ortalama harcama tutarının 905 \$ olduğu göz önüne alındığında, Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile gelen turistlerin kişi başı ortalama harcama miktarının düşük olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile Kars'a gelen ziyaretçilerin günlük kişi başı ortalama harcama tutarlarına bakıldığında ise; yerli turistlerin 194 \$, yabancı turistlerin ise 166 \$ olduğu belirlenmiştir. Ancak Tablo 1'deki 2022 yılı Türkiye geneli yabancı ve yurtdışında yaşayan vatandaş ziyaretçilerden elde edilen günlük kişi başı ortalama harcama tutarının 89 \$ olduğu görülmektedir. Bu bağlamda turistlerin destinasyonda kalış sürelerinin kısa olmasından dolayı günlük kişi başı harcamaların Türkiye ortalamasının üzerinde olduğu söylenebilir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda, Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi turizminin Kars ekonomisi üzerindeki genel ölçekli katkısını değerlendirebilmek için, 2022 yılında Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden yolcu sayıları ile çalışma kapsamındaki kişi başı ortalama harcama miktarları analiz edilmiştir. Tablo 16'daki TCDD Taşımacılık A.Ş. verilerine göre, 2022 yılında Doğu Ekspresi ve Turistik Doğu Ekspresi ile gelen ve giden toplam yolcu sayısının 110.407 kişi olduğu görülmektedir. Araştırmadaki yabancı turist sayısı göz önüne alındığında, Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat edenlerin çoğunlukla yerli ziyaretçilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla 2022 yılı kapsamında Doğu Ekspresi'nin Kars ili ekonomisine doğrudan katkısını belirleyebilmek için yerli turistlerin kişi başı ortalama harcama miktarının (411 \$) esas alınması gerekmektedir. Bu kapsamda Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (TCMB) tarafından belirlenen 2022 yılı ortalama Amerikan Doları kuru (16.60 TL) baz alınarak yerli turistlerin kişi başı ortalama harcama miktarının 6.822,60 TL olduğu değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda 2022 yılında Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden toplam turist sayısı (110.407 kişi) göz önüne alındığında, söz konusu turizm hareketliliğinin Kars ili ekonomisine doğrudan sağladığı katkının yaklaşık 754 milyon TL olduğu tahmin edilmektedir.

2017-2022 yılları arasında Doğu Ekspresi treni ile seyahat ederek Kars iline gelen ve giden turistlerin toplam sayıları ve Kars ilinde yapmış oldukları harcamalar sonucunda il ekonomisine sağladıkları tahmini katkı Tablo 27'de verilmektedir. Yıllara sair belirtilen tutarlar kişi başı ortalama harcama miktarı (411 \$), yıl bazlı ortalama dolar kuru ve Doğu Ekspresi ile seyahat eden toplam yolcu sayıları esas alınarak hesaplanmıştır. Bu kapsamda TCMB verilerine göre ortalama dolar kurları sırasıyla; 2017 yılı 3,65 TL, 2018 yılı 4,82 TL, 2019 yılı 5,68 TL, 2020 yılı 7,02 TL, 2021 yılı 8,92 TL ve 2022 yılı 16,60 TL olduğu belirtilmiştir (TCMB, 2023). Bu veriler ışığında belirtilen yıllar içerisinde toplam yolcu sayısında ve il ekonomisine sağlanan tahmini katkıda dalgalanmalar olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra belirtilen yıllar içerisinde Doğu Ekspresi ile seyahat eden toplam yolcu sayısının en fazla 2018 yılında olmasına rağmen dolar kuru farkından dolayı Kars ili ekonomisine sağlamış olduğu tahmini katkının 2022 yılına kıyasla düşük kaldığı görülmektedir. Ayrıca 2017-2022 yılları arasında Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden toplam turist sayısı (1.174.189 kişi) dikkate alındığında, belirtilen yıllar içerisinde bu turizm hareketliliğinin Kars ili ekonomisine sağladığı doğrudan tahmini katkının yaklaşık olarak toplam 3.2 milyar TL olduğu değerlendirilmektedir.

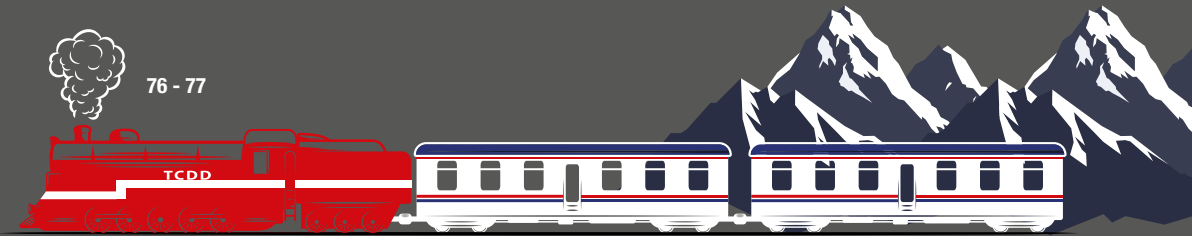
Tablo 27. Doğu Ekspresi'nin Yıllar İtibariyle Kars İli Ekonomisine Tahmini Katkısı, 2017-2022

Yıl	Doğu Ekspresi ile Seyahat Eden Toplam Yolcu Sayısı	Kars İli Ekonomisine Tahmini Katkısı – Milyon TL (Yaklaşık değer esas alınarak hesaplanmıştır)
2017	225.279	338
2018	312.626	620
2019	310.720	725
2020	95.108	275
2021	120.049	440
2022	110.407	754
Toplam	1.174.189	3.152

5.5.2. İşletmelere İlişkin Bulgular

Araştırma kapsamında işletmelerin özelliklerinin yansıtılması bakımından bu bölümde; işletme türlerine göre yönetici ve çalışan bilgileri, kapasiteleri, müşterilerin ortalama kişi başı harcama tutarları, turizmin etkisiyle 2021-2022 yılları arasında yaptıkları ek istihdam sayıları ve yatırım tutarları ile gelir ve gider miktarları incelenmiştir.

İşletme türlerine göre yönetici ve çalışan bilgilerine bakıldığında, tüm işletmelerdeki yöneticilerin çoğunlukla 9-16 yıl aralığında sektör tecrübesine sahip ve lisans mezunu oldukları görülmektedir. Bununla birlikte işletmelerin faaliyet süreleri incelendiğinde büyük bir çoğunluğunun 1-10 yıl aralığında olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda yeni açılan işletmelerin son yıllarda artan turizm talebi sonucunda oluştukları söylenebilir. İşletmelerdeki çalışan sayılarına bakıldığında; çalışan aile ferdi sayısının en çok yöresel gıda işletmelerinde, ücretli çalışan sayısının ise çoğunlukla konaklama işletmelerinde olduğu görülmektedir. Turizm eğitimi almış çalışan sayısının ise benzer şekilde en çok konaklama işletmelerinde olduğu ancak hediyelik eşya işletmelerinde hiç bulunmadığı görülmektedir.

Tablo 28. İşletme Türlerine Göre Yönetici ve Çalışan Bilgileri

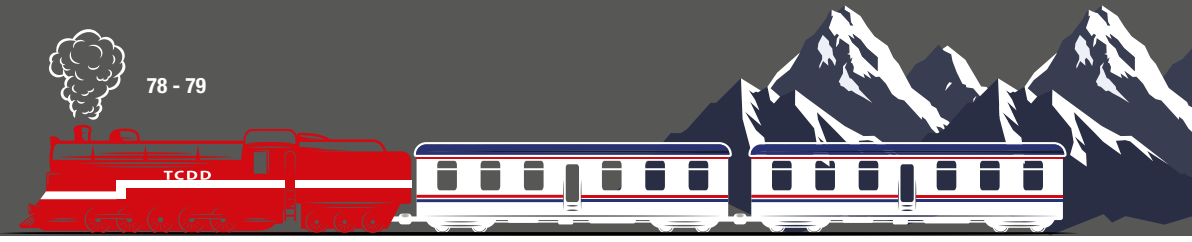
		Konaklama İşletmeleri	Yiyecek-İçecek İşletmeleri	Yöresel Gıda İşletmeleri	Hediyelik Eşya İşletmeleri	Toplam
İşletme Sahibi / Yönetici Sektör Tecrübesi (Yıl)	1-8	4	6	6	1	17
	9-16	9	5	8	2	24
	17-24	7	6	5	1	19
	25-32	4	-	4	1	9
	33+	-	-	2	-	2
	Toplam	24	17	25	5	71
İşletme Sahibi/ Yönetici Eğitim Durumu	İlköğretim	-	2	6	1	9
	Lise	8	7	9	1	25
	Ön lisans	2	1	1	-	4
	Lisans	11	7	7	3	28
	Lisansüstü	3	-	2	-	5
	Toplam	24	17	25	5	71
İşletmelerin Faaliyet Süresi (Yıl)	1-10	15	14	14	5	48
	11-20	3	3	5	-	11
	21-30	3	-	4	-	7
	31+	3	-	2	-	5
	Toplam	24	17	25	5	71
Çalışan Aile Ferdi Sayısı (Kişi)	1-3	3	5	8	1	17
	4-6	-	2	1	-	3
	7+	-	-	-	-	-
	Toplam	3	7	9	1	20
Ücretli Çalışan Sayısı (Kişi)	1-5	4	8	16	1	29
	6-10	2	6	-	-	8
	11-15	10	2	-	-	12
	16-20	3	1	-	-	4
	21-25	1	-	-	-	1
	26+	4	-	-	-	4
	Toplam	24	17	16	1	58
Turizm Eğitimi Alan Çalışan Sayısı (Kişi)	1-3	14	5	3	-	22
	4-6	1	6	-	-	7
	7+	1	-	-	-	1
	Toplam	16	11	3	-	30

İşletmelerden elde edilen bilgiler ışığında, turistlerin çoğunlukla ortalama kişi başı konaklama işletmelerinde 1.601-2.000 TL, yöresel gıda işletmelerinde 1.201-1.600 TL ve yiyecek-içecek işletmelerinde ise 0-400 TL harcama yaptıkları belirlenmiştir. Yiyecek-içecek işletmelerinde kişi başı ortalama harcama tutarının konaklama ve yöresel gıda işletmelerine kıyasla düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedeni çalışma kapsamında turistlerin yeme-içme hizmeti aldıkları işletmelerde tek sefer veya tek öğün için harcadıkları kişi başı ortalama harcama tutarının esas alınmasından kaynaklanmaktadır. Ancak turistlerin geceleme sayıları dikkate alınarak yiyecek-içecek işletmelerinde yaptıkları ortalama harcama miktarı kümülatif olarak değerlendirildiğinde bu tutarın Tablo 25’de belirtildiği üzere ortalama 1.655,00 TL olduğu görülmektedir. Dolayısıyla turistlerin yiyecek-içecek işletmelerin de kişi başı toplam harcama miktarı hesaplanırken bu hususun dikkate alınması gerekmektedir. Bu kapsamda Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden turistlerin harcamalarının büyük bir kısmını konaklama, yeme-içme ve yöresel gıda işletmelerinde yaptıkları söylenebilir.

Tablo 29. İşletme Türlerine Göre Müşterilerin Kişi Başı Ortalama Harcama Miktarı

Kişi Başı Ortalama Harcama (TL)	Konaklama İşletmeleri	Yiyecek-İçecek İşletmeleri	Yöresel Gıda İşletmeleri	Hediyelik Eşya İşletmeleri	Toplam
0-400	-	12	2	3	17
401-800	-	5	2	2	9
801-1.200	2	-	4	-	6
1.201-1.600	5	-	12	-	17
1.601-2.000	13	-	1	-	14
2.000+	4	-	4	-	8
Toplam	24	17	25	5	71

Çalışma kapsamında konaklama işletmelerindeki oda sayılarına bakıldığında; en çok 21 -40 aralığında 7 adet, 41-60 aralığında 5 adet ve 61-80 aralığında ise 4 adet otel işletmesinin yer aldığı görülmektedir. Misafirhanelerde ise oda kapasitesinin en çok 41-60 aralığında olduğu anlaşılmaktadır. Konaklama işletmelerinin her geçen yıl artan turist talebini karşılayabilmeleri açısından oda kapasitelerini artırmalarının gerekli olduğu söylenebilir. Aksi halde artan turist talebine karşılık yeterli sayıda konaklama arzının sağlanmaması hem destinasyon imajını hem de il ekonomisini olumsuz yönde etkileyebilir.

Tablo 30. Konaklama İşletmelerinin Oda Kapasitelerine Göre Dağılımı

Oda Sayısı	Otel	Misafirhane	Toplam
0-20	2	1	3
21-40	7	1	8
41-60	5	1	6
61-80	4	-	4
81-100	1	-	1
100+	2	-	2
Toplam	21	3	24

Çalışma kapsamında yiyecek-içecek işletmelerindeki oturma kapasitelerine bakıldığında genelde küçük işletmelerin sektörde faaliyet gösterdiği ifade edilebilir. Restoran/cafe ve yöresel restoran işletmelerinde oturma kapasitesinin çoğunlukla 0-100 arasında yoğunlaştığı görülmektedir. Ayrıca 250-300 arasında oturma kapasitesine sahip sadece 3 adet restoran/cafe işletmesinin yer aldığı anlaşılmaktadır.

Tablo 31. Yiyecek-İçecek İşletmelerinin Oturma Kapasitelerine Göre Dağılımı

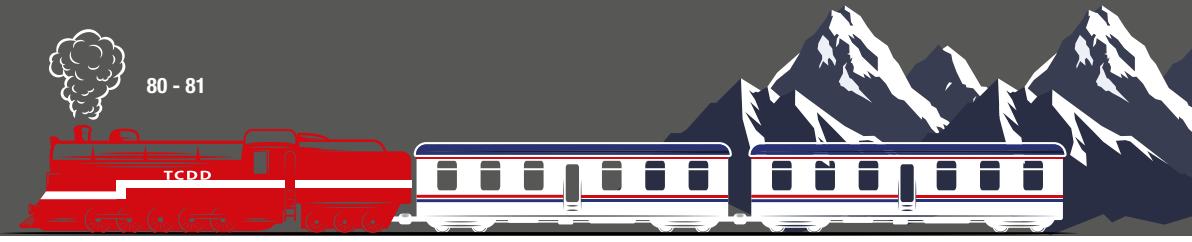
Kişi Sayısı	Restoran/Cafe	Yöresel Restoran	Toplam
0-100	4	4	8
101-150	2	3	5
151-200	-	-	-
201-250	1	-	1
250-300	3	-	3
300+	-	-	-
Toplam	10	7	17

Turizm sektörü iş gücü ağırlıklı bir sektör olduğundan dolayı istihdam yaratmadaki katkısı diğer sektörlerle kıyasla daha fazla önem arz etmektedir. Bu nedenle turizm sektörünün gelişmesi ve turizm talebinin yoğunluğu istihdam sayılarını artırmaktadır (Yıldız, 2016). Özellikle destinasyona gelen turistlerin yapmış oldukları harcamalardan elde edilen gelirler doğrudan istihdam etkisi yaratırken, kazanılan gelirlerin tekrar harcanmasıyla dolaylı istihdam etkisi ortaya çıkmaktadır (Çakır, 1999). Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden turistlerin Kars ilinde yapmış oldukları harcamalardan elde edilen gelirler turizm sektöründe doğrudan istihdama katkı sağlamaktadır. Çalışma kapsamında turizmin etkisiyle yapılan ek istihdam sayıları incelendiğinde; 2017, 2021 ve 2022 yılları içerisinde söz konusu işletmelerin mevcut çalışan sayılarına ek olarak toplam 42 kişiye istihdam sağladığı ifade edilmektedir. Bu işletmeler arasında en çok konaklama ve yiyecek-içecek işletmelerinde ek istihdam sağlandığı görülmektedir. Bu bağlamda Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile Kars'a seyahat eden kişi sayısının artışına paralel olarak turizmle doğrudan ilişkili işletme sayılarının artması, hem istihdam edilen kişi sayısındaki artışı hem de turizm gelirini olumlu yönde etkilemektedir. Dolayısıyla söz konusu turizm hareketliliği ekonomiyi, istihdam oluşturma biçimiyle doğrudan, bölgesel gelişmeyi destekleme bakımından ise dolaylı olarak etkileyen unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Tablo 32. İşletme Türlerine Göre Turizmin Etkisiyle Yapılan Ek İstihdam Sayıları

Kişi Sayısı	Konaklama İşletmeleri	Yiyecek-İçecek İşletmeleri	Yöresel Gıda İşletmeleri	Hediyelik Eşya İşletmeleri	Toplam
1-5	7	9	4	1	21
6-10	6	5	1	-	12
11-15	4	3	-	-	7
16-20	2	-	-	-	2
20+	-	-	-	-	-
Toplam	19	17	5	1	42

Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi'nin etkisiyle artan talebe paralel olarak turizmle doğrudan ilişkili yeni işletmelerin sektörde faaliyet göstermesi rekabet ortamı oluşturmaktadır. Bu kapsamda pazar koşullarına uyum sağlayabilmek ve benzer işletmeler ile rekabet edebilmek için kendi bünyelerinde iyileştirmeler yaparak daha nitelikli hizmetler sunmayı amaçlayan işletmeler, aynı zamanda il ekonomisine de dolaylı katkı sağlamaktadır. 2017-2022 yıllarında işletmeler arasında en çok 1.000.000 TL ve üzeri 3 adet, 800.001-1.000.000 TL aralığında ise 7 adet konaklama işletmesinin yatırım yaptığı ifade edilmektedir. Bununla birlikte 600.001-800.000 TL aralığında 5 adet yiyecek-içecek işletmesi, 400.001-600.000 TL aralığında ise 3 adet yöresel gıda işletmesinin yatırım yaptığı görülmektedir. Bu bağlamda turizmle doğrudan ilişkili 71 işletme arasından 36'sının artan turizm talebini karşılama amacıyla yatırım yaptıkları söylenebilir.

Tablo 33. İşletme Türlerine Göre Turizmin Etkisiyle Yapılan Yatırım Tutarları

Yatırım Tutarı (TL)	Konaklama İşletmeleri	Yiyecek-İçecek İşletmeleri	Yöresel Gıda İşletmeleri	Hediyelik Eşya İşletmeleri	Toplam
0-200.000	-	3	-	2	5
200.001-400.000	1	2	2	2	7
400.001-600.000	1	1	3	-	5
600.001-800.000	-	5	-	-	5
800.001-1.000.000	7	-	-	-	7
1.000.000+	3	-	4	-	7
Toplam	12	11	9	4	36

Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi turizm hareketliliği destinasyonda ek gelir artışı sağlayarak yeni istihdam olanakları oluşturma'nın yanı sıra küçük ve orta ölçekli işletmelerin gelişmesine de etki etmektedir. Bu kapsamda turizm sektöründe faaliyet gösteren konaklama, yiyecek-içecek, yöresel gıda ve hediyelik eşya işletmelerinin 2017, 2021 ve 2022 yıllarındaki gelir durumları incelenmiştir.

Çalışmada 2017 yılı, Doğu Ekspresi'nin popüler olmaya başladığı dönem varsayımı ile değerlendirme kapsamına dâhil edilmiştir. Bununla birlikte işletmelerden elde edilen gelir bilgileri, yıl içerisinde belirli bir dönemi kapsamayan ve sadece turist kaynaklı olmayan toplam müşteri profilinden elde edilen kümülatif tutarları içermektedir. Ancak işletmelerin 2017 yılı gelir bilgileri değerlendirilirken mevcut duruma kıyasla işletme sayılarının farklı olduğu belirlenmiştir. Bu sebeple çalışma kapsamında yer alan ve 2017 yılında aktif olan işletme sayıları incelendiğinde; 16 adet konaklama, 10 adet yiyecek-içecek, 18 adet yöresel gıda ve 1 adet hediyelik eşya olmak üzere toplam 45 adet işletmenin olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Doğu Ekspresi'nin etkisiyle 2017-2022 yılları arasında mevcut işletmelere ek olarak turizmle doğrudan ilişkili 26 adet yeni işletmenin açıldığı söylenebilir. Bu durum Kars ili ekonomisini olumlu yönde etkileyerek destinasyon imajına da katkı sağlamaktadır.

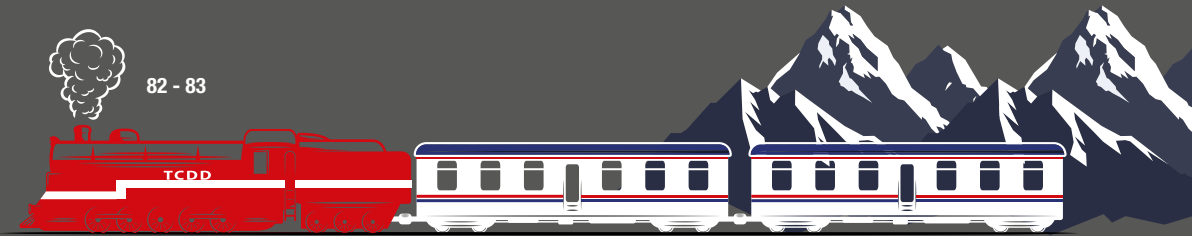
Bu bağlamda söz konusu işletmelerin 2017 yılında toplam 32.128.625,00 TL gelir elde ettikleri, 2021 yılında ise yaklaşık dört katı artarak toplam 125.139.415,00 TL gelir düzeyine ulaştıkları belirlenmiştir. 2022 yılında ise toplam 253.623.911,00 TL gelir elde edilmiş olup önceki yıla kıyasla iki katından fazla artış kaydedilmiştir. Bu gelirin 109.858.911,00 TL'lik kısmı (%43,4) konaklama işletmeleri, 67.580.000,00 TL'lik kısmı (%26,7) yiyecek-içecek işletmeleri, 74.285.000,00 TL'lik kısmı (%29,2) yöresel gıda işletmeleri ve 1.900.000,00 TL'lik kısmı (%0,7) ise hediyelik eşya işletmeleri tarafından sağlanmıştır.

Tablo 34. İşletme Türlerine ve Yıllara Göre Gelir Miktarları (TL)

İşletme Türü	2017	2021	2022
Konaklama İşletmeleri	10.598.625,00	42.989.415,00	109.858.911,00
Yiyecek-İçecek İşletmeleri	6.700.000,00	28.370.000,00	67.580.000,00
Yöresel Gıda İşletmeleri	14.580.000,00	52.930.000,00	74.285.000,00
Hediyelik Eşya İşletmeleri	250.000,00	850.000,00	1.900.000,00
Toplam	32.128.625,00	125.139.415,00	253.623.911,00

Çalışma kapsamında işletmelerin 2022 yılındaki gider durumlarına bakıldığında, konaklama işletmelerinin toplam 80.714.776,00 TL harcama yaptığı ve bu harcamalar arasında sırasıyla en çok; elektrik, su, doğalgaz giderleri (%22,5), personel giderleri (%16,7), muhasebe ve sigorta giderleri (%13,9) olduğu belirlenmiştir. Yiyecek-içecek işletmelerinin ise toplam 37.829.400,00 TL harcama yaptığı ve bu harcamaların konaklama işletmelerindeki giderlere benzer şekilde en çok personel giderleri (%23,1), elektrik, su, doğalgaz giderleri (%17,7), muhasebe ve sigorta giderleri (%16,7) olduğu tespit edilmiştir. Yöresel gıda işletmelerinin 2022 yılında toplam 42.730.200,00 TL harcama yaptıkları ve bu harcamaların elektrik, su, doğalgaz giderleri (%19), banka kredileri (%16,6) ve personel giderleri (%14,7) olduğu ifade edilmiştir. Hediyelik eşya işletmelerinin ise toplam 1.717.800,00 TL harcama yaptıkları ve bu harcamalar arasında sırasıyla en çok banka kredileri (%43,6), mobilya araç gereç giderleri (%18), elektrik, su, doğalgaz giderleri (%10,6) olduğu belirlenmiştir. Genel anlamda 2022 yılında söz konusu işletmelerin yapmış oldukları toplam harcamaların 162.992.176,00 TL olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 35. İşletme Türlerine Göre Giderler (2022 Yılı-TL)

Gider Türleri	Konaklama İşletmeleri	Yiyecek-İçecek İşletmeleri	Yöresel Gıda İşletmeleri	Hediyelik Eşya İşletmeleri
Temizlik Giderleri	5.833.073,00	1.670.000,00	2.031.700,00	31.400,00
Yiyecek-İçecek Giderleri	3.863.776,00	-	3.095.000,00	67.000,00
Mobilya Araç Gereç Giderleri	6.388.000,00	4.475.000,00	2.162.000,00	310.000,00
Elektrik, Su, Doğalgaz Giderleri	18.185.000,00	6.714.200,00	8.122.500,00	183.000,00
İletişim Giderleri	340.000,00	101.200,00	205.300,00	12.000,00
Muhasebe ve Sigorta Giderleri	11.231.600,00	6.345.000,00	4.509.000,00	140.000,00
Pazarlama ve Halkla İlişkiler Gideri	853.200,00	355.000,00	107.000,00	-
Bakım-Onarım Giderleri	4.923.475,00	1.160.000,00	2.895.000,00	26.000,00
Banka Kredileri	9.870.000,00	5.850.000,00	7.124.500,00	750.000,00
Vergiler	4.180.600,00	1.802.000,00	3.703.000,00	48.400,00
Personel Giderleri	13.707.552,00	8.762.000,00	6.268.200,00	120.000,00
Diğer Giderler	1.338.500,00	595.000,00	2.507.000,00	30.000,00
Toplam	80.714.776,00	37.829.400,00	42.730.200,00	1.717.800,00

SONUÇ VE ÖNERİLER

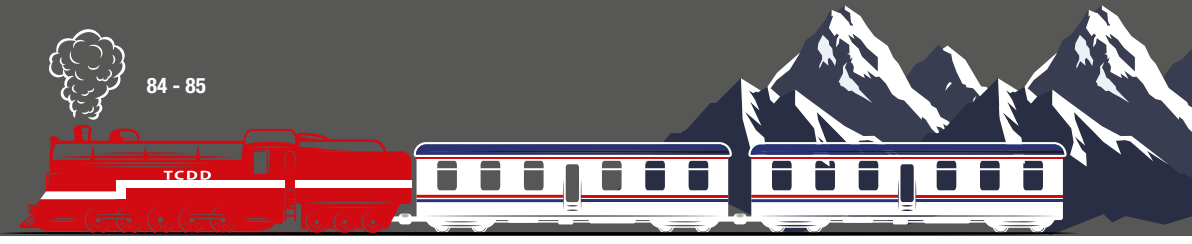
Turizm faaliyetleri birçok sektörü doğrudan etkilemesi, emek yoğun bir sektör olması ve istihdam oluşturmaya gibi özellikleriyle yerel kalkınmanın vazgeçilmez ve geliştirilmesi gereken alanlarından bir tanesidir. Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi tren seyahati hem yeni talep odakları yaratması hem de destinasyonlar arasında rekabet ortamı oluşturmaya bakımından oldukça önemli bir potansiyele sahiptir. Buna bağlı olarak ekonomik kalkınma açısından Kars ili için avantajlı bir gelir kaynağı oluşturmaya yanı sıra bu alandaki yatırım potansiyelini ve ilgiyi de artırmaktadır. Bunun yanı sıra Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile Kars'a seyahat eden kişi sayısının artışına paralel olarak turizmle doğrudan ilişkili işletme sayılarının da artması, hem istihdam edilen kişi sayısındaki artışı hem de turizm gelirini olumlu yönde etkilemektedir. Dolayısıyla söz konusu turizm hareketliliği ekonomiyi, istihdam oluşturma biçimiyle doğrudan, bölgesel gelişmeyi destekleme bakımından ise dolaylı olarak etkileyen unsurlardan biri olarak değerlendirilmektedir.

Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden yerli ve yabancı ziyaretçilerin Kars'ın turizm sektörüne doğrudan katkısını belirleyebilmek için turistlerin ortalama kişi başı toplam harcama miktarları analiz edilmiştir. Kars seyahatleri süresince yerli turistlerin 7.716,56 TL, yabancı turistlerin ise 5.788,53 TL kişi başı harcama yaptıkları belirlenmiştir. Ancak belirtilen bu tutarlar katılımcıların yapmış oldukları harcamaları ankete cevap verirken net olarak hatırlayamamaları nedeniyle tahmini veya yaklaşık tutarlar olarak çalışma kapsamında değerlendirilmiştir.

Yerli turistlerin Kars ilinde yaptıkları harcamalar sırasıyla; %31,2'si konaklama, %21,5'i yiyecek-içecek ve %16,3'ü Kars dışına götürmek amacıyla alınan yöresel gıda ürünleri oluşturmaktadır. Yabancı turistlerin ise Kars ilindeki harcamalarının çoğunluğu %36,6'sı konaklama ve %31,4'ü yeme-içme aktivitelerinden oluştuğu tespit edilmiştir. Katılımcıların konaklama harcamalarına bakıldığında, yerli turistlerin yabancı turistlere göre daha yüksek ücretle konakladıkları söylenebilir. Genel olarak değerlendirme yapıldığında, turistlerin Kars ilindeki harcamalarının konaklamadan sonra yüksek oranda yiyecek-içecek işletmelerinde yapıldığı görülmektedir. Bu doğrultuda yapılan harcamanın yiyecek-içecek işletmelerinde fazla olması ildeki gastronomi turizminin varlığını hissettirmektedir.

Araştırmadan elde edilen sonuçlar doğrultusunda, Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi turizminin Kars ekonomisi üzerindeki genel ölçekli katkısını değerlendirebilmek için, 2022 yılında Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden yolcu sayıları ile çalışma kapsamındaki kişi başı ortalama harcama miktarları analiz edilmiştir. 2022 yılında Doğu Ekspresi ve Turistik Doğu Ekspresi ile gelen ve giden toplam yolcu sayısının 110.407 kişi olduğu ve seyahat edenlerin çoğunlukla yerli ziyaretçilerden oluştuğu anlaşılmaktadır. Bu kapsamda yerli turistlerin kişi başı ortalama harcama miktarı (7.716,56 TL) esas alınarak, 2022 yılında Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden turistlerin Kars ili ekonomisine doğrudan katkısının yaklaşık 754 milyon TL olduğu tahmin edilmektedir. Bunun yanı sıra 2017-2022 yılları arasında Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi ile seyahat eden toplam turist sayısı (1.174.189 kişi) dikkate alındığında, söz konusu yıllar içerisinde bu turizm hareketliliğinin Kars ili ekonomisine sağladığı doğrudan tahmini katkının yaklaşık olarak toplam 3.2 milyar TL olduğu değerlendirilmektedir.

Nihai olarak bu çalışmada, Doğu Ekspresi/Turistik Doğu Ekspresi turizminin doğrudan etkilerine yer verilerek ekonomik öneminin ortaya konulması amaçlanmıştır. Ancak turizmin ekonomik etkisi bununla sınırlı olmamakla birlikte dolaylı ve uyarılmış etkilerinin de tespit edilebilmesi için turizmden etkilenen diğer sektörlerinde yer aldığı kapsamlı bir girdi-çıkı analizi yapılarak değerlendirilebilir.

Kaynakça

Ceylan, V., Ceylan, F., & Yaman, M. (2018). 70 Yıl Sonra Gelen Değişim: Doğu Ekspresi Yolculuğunun Gastronomi Turizmi Kapsamında Değerlendirilmesi. *1. Uluslararası Turizmde Yeni Jenerasyonlar ve Yeni Trendler Konferansı*. Sakarya/ Sapanca.

Cook, R. A., Yale, L. J., & Marqua, J. J. (2010). *Tourism: The Business of Travel*. New Jersey: Pearson Prentice Hall.

Çakıcı, A. C. (2019). *Kavramlar ve Örneklerle Genel Turizm*. Ankara: Detay Yayıncılık.

Çakır, P. (1999). *Türkiye'nin Turizm Gelirlerinin Ödemeler Dengesine Katkısının Analizi*. Anadolu Üniversitesi yayınları: Turizm ve Otel İşletmeciliği Yüksekokulu yayınları.

Çanakçı, S. D., Çanakçı, T., & Geçgin, E. (2019). Kars İlinin Destinasyon İmajı ve Doğu Ekspres'i Deneyimi. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 1876 - 1896.

Çeken, H., Ateşoğlu, L., Dalgın, T., & Karadağ, L. (2008). Turizm Talebine Bağlı Olarak Uluslar Arası Turizm Hareketlerindeki Gelişmeler. *Sosyal Bilimler Dergisi*, 26,71.

Doğan, M., Pekiner, A. B., & Karaca, E. (2018). Sosyal Medyanın Turizm ve Turist Tercihlerine Etkisi: Kars-Doğu Ekspresi Örneği. *Seyehat ve Otel işletmeciliği Dergisi*, 669-683.

Doğaner, S. (1998). Türkiye Ulaşım Sistemleri Turizm ve Çevre İlişkileri. *Coğrafya Dergisi*, 1-25.

Duman, M., & Gelibolu, L. (2021). Sürdürülebilir Kültür Turizmi: Kars Örneği. *Sosyal, Beşeri ve idari Bilimler Dergisi*, 1077–1089.

Eser, E., & Asmadili, V. U. (2019). Bir Kültür Mozaigi Olan Ani Kentine Götüren Raylar: Turistik Doğu Ekspresi. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 2132 - 2166.

Gretha, B. B., & Marchi, J.-J. (2013). The three systems of rail tourism: French case. *Tourism Management Perspectives*, 5:31–40.

Hsu, C. H., Marqua, J. J., & Cook, R. A. (2016). *Turizm Konaklama ve Seyahat işletmeciliği*. Nobel Akademik Yayıncılık.

Jafari, J. (2002). *Encyclopedia of Tourism*. London: Routledge.

Karamustafa, K., & Yıldırım, M. (2007). Tüketicilerin Bireysel Banka Tercihine İlişkin Kayseri İlinde Yapılan Bir Araştırma. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergi*, 56-92.

Kars Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu Bölge Müdürlüğü. (2022). *il Bazlı Tescil Listeleri*. 2022 tarihinde alındı

Kars SGK İl Müdürlüğü. (2023). *Turistik İşletme ve Çalışan istatistikleri*. Kars. 2022 tarihinde alındı

Kozak, M., & Bahar, O. (2012). *Turizm ve Rekabet*. Turizm ve Rekabet (s. 144). içinde Detay Yayıncılık.

Rail Turkey. (2023). *Turistik Doğu Ekspresi (Ankara Kars treni)*. Rail Turkey: <https://tr.railturkey.org/seyahat/trenler/anahat/doguturistik/> adresinden alındı

Sağlık, E. (2011). *Turizm İşletmelerinin Bölge Ekonomisindeki Yeri ve Rolünün Belirlenmesi - Erzurum Ölçeğinde Bir Araştırma*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı., Erzurum.

Sarıkamış Dağ A.Ş. (2022). *Sarıkamış Kış Sporları Turizm Merkezi Bilgileri*. 2022 tarihinde alındı

SERKA. (2014). *Kars Algısı İmajı ve Marka Kimliği Araştırması*. Kars: Serhat Kalkınma Ajansı.

SERKA. (2019). *TRA2 Bölgesi Yöresel Ürünler Pazarlama Stratejileri*. Kars: T.C. Serhat Kalkınma Ajansı.

SERKA. (2019). *TRA2 Bölgesi Yöresel Ürünler Pazarlama Stratejileri*. Kars: T.C. Serhat Kalkınma Ajansı.

SGK İl Müdürlükleri. (2022). *Turistik işletme ve Çalışan istatistikleri*.

Şahbaz, R. P., & Yüksel, S. (2008). Türkiye'de ulaştırma aracı seçiminde etkili olan etkenler ve demiryollarının rekabet edebilirliği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 25, (197-211).

T.C. Ardahan Valiliği. (2023). *Çıldır Gölü*. 2022 tarihinde T.C. Ardahan Valiliği Web Sitesi. adresinden alındı

T.C. Arpaçay Kaymakamlığı. (2023, Aralık). *Kuyucuk Kuş Cenneti*. T.C. Arpaçay Kaymakamlığı: <http://www.arpacay.gov.tr/kuyucuk-kus-cenneti> adresinden alındı

T.C. Kars Belediyesi. (2023). *Kars Kalesi*. T.C. Kars Belediyesi: <https://www.kars.bel.tr/serhat-sehri-kars> adresinden alındı

T.C. Kars Valiliği. (2023). *Aşıklar Geleneği*. T.C. Kars Valiliği: <http://www.kars.gov.tr/sehirkartlariasiklikgelenegi> adresinden alındı

T.C. Kars Valiliği. (2023). *Baltık Mimarisi*. T.C. Kars Valiliği: <http://www.kars.gov.tr/sehirkartlaribaltikmimarisi> adresinden alındı

T.C. Kars Valiliği. (2023). *Kars ili Traihçesi*. <http://www.kars.gov.tr/tarihce> adresinden alındı

T.C. Kültür Turizm Bakanlığı. (2023). *Kars / Kuyucuk Gölü Yaban Hayatı Geliştirme Sahası*. T.C. Kültür Turizm Bakanlığı: <https://eden.ktb.gov.tr/TR-127829/kars--kuyucuk-golu-yaban-hayati-gelistirme-sahasi.html> adresinden alındı

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). *Ani Tarihi Kenti*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: <https://kvmgm.ktb.gov.tr/TR-45340/ani-tarihi-kenti-kars.html> adresinden alındı

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). *Turizm Çeşitleri*. <https://www.ktb.gov.tr/TR-96269/turizm-cesitleri.html> adresinden alındı

- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). *Turizm istatistikleri*. 2022 tarihinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> adresinden alındı
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2023). *Turizm istatistikleri*. 2022 tarihinde T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı: <https://yigm.ktb.gov.tr/TR-9851/turizm-istatistikleri.html> adresinden alındı
- T.C. Susuz Kaymakamlığı. (2023). *Susuz Şelalesi*. T.C. Susuz Kaymakamlığı: <http://www.susuz.gov.tr/susuz-selalesi> adresinden alındı
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2023). *Sulak Alanlar*. 2022 tarihinde T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı 13. Bölge Müdürlüğü: <https://bolge13.tarimorman.gov.tr/Menu/41/Sulak-Alanlar> adresinden alındı
- TCDD. (2023). *TCDD Bölge Haritası*. <https://static.tcdd.gov.tr/webfiles/userfiles/files/genel/tcddharita.pdf> adresinden alındı
- TCDD Taşımacılık A.Ş. (2023). *Ana Hat Trenleri Turistik Doğu Ekspresi*. TCDD Taşımacılık: https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tr/ana_hat_tren/detay/17 adresinden alındı
- TCDD Taşımacılık A.Ş. (2023). *TCDD Taşımacılık A.Ş.* https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tr/ana_hat_trenleri adresinden alındı
- TCDD Taşımacılık A.Ş. (2023). *Yıllara Göre istatistikler*. 2022 tarihinde TCDD Taşımacılık A.Ş. Web Sitesi. adresinden alındı
- TCMB. (2023). *Döviz Kuru istatistikleri*. 2023 tarihinde <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Istatistikler/Enflasyon+Verileri/>. adresinden alındı
- Tunçsiper, B., & Kaşlı, M. (2008). Termal Turizmin Ekonomik Etkileri: Gönen Örneği. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, 120-135.
- TÜİK. (2023). 2022 yılı Turizm İstatistikleri. Mayıs 15, 2023 tarihinde TÜRSAB: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-%C4%B0statistikleri-IV.%C3%87eyrek:-Ekim-Aral%C4%B1k-ve-Y%C4%B1ll%C4%B1k,-2022-49606&dil=1> adresinden alındı
- TÜİK. (2023). *Turizm istatistikleri*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- TÜİK, Merkezi Dağıtım Sistemi. (2023). TÜİK: <https://www.tuik.gov.tr/> adresinden alındı
- Türk Patent ve Marka Kurumu. (2023). *Türk Patent ve Marka Kurumu Coğrafi İşaretler*. Türk Patent ve Marka Kurumu: <https://ci.turkpatent.gov.tr/cografi-isaretler/liste?il=36&tur=&urunGrubu=&adi=> adresinden alındı
- Yıldız, Z. (2016). Turizm Sektörünün Gelişimi ve İstihdam Üzerindeki Etkisi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 3(5), 54-71.

T.C. Serhat Kalkınma Ajansı

Ortakapı Mah. Atatürk Cad. No:69
Merkez/KARS

Telefon: +90 474 212 52 00

DOĞU EKSPRESİ'NİN KARS İLİ EKONOMİSİNE KATKISI ARAŞTIRMA RAPORU

Aralık 2023

ISBN: 978-605-70780-5-6

Kalkınma Ajansı Yayınları Bedelsizdir, Satılamaz.